

UN IDEÓLOGO SINGULAR: MANUEL MURGUÍA E AS BASES DA NACIONALIDADE DE GALICIA¹

Por XUSTO G. BERAMENDI

Como sabemos, Manuel Martínez Murguía (1833-1923) pertence á segunda xeración de provincialistas, herdeira directa do primeiro agromar galeguista-progresista de 1840-1846. Con esas actitudes básicas, Murguía manterá un protagonismo público ininterrompido dende mediados do século XIX ata a primeira década do XX. Nestas páxinas centrareime na análise do seu pensamento, polo que só farei alusión ás súas actuacións políticas, periodísticas ou culturais cando sexa imprescindible para a axeitada exposición do obxecto deste artigo.²

Dado o forte historicismo do seu pensamento, o seu labor como ideólogo nace ó fío das súas primeiras reflexións sobre o pasado. Precedidas dunha intensa actividade como periodista político, literato fracasado e crítico literario en numerosos periódicos de Madrid e Galicia na década dos cincuenta, as primeiras producións historiográficas de Murguía datan de 1859-66, nas obras que van dende *La Primera Luz* ó “Discurso Preliminar” e os dous primeiros tomos da *Historia de Galicia*. Nestes escritos principia a superación do pensamento provincialista nunha transición que, por ser tal, presenta incoherencias e que o propio Murguía non completará ata vinte e tantos anos despois, cando sente os fundamentos teóricos do rexionalismo liberal. Pero agora apuntan claramente xa, baixo a permanencia dos postulados básicos do provincialismo, novos elementos conceptuais que permitirán transcendelos.

Este Murguía mozo participa plenamente do progresismo historicista propio do provincialismo (1861b):

Hemos recogido la herencia sagrada de los pasados siglos, y los siglos venideros han de pedirnos cuenta de ella [...] Estamos en un época de transición, gime la humanidad en su larga y dolorosa gestación, y mientras que los unos, llenos de fe en el porvenir, sonrían a la felicidad futura, buscan otros en el pasado recuerdos de una tranquila quietud que hoy parece estarles negada. Unos esperan, creen, aman ese porvenir que ha de libertar al hombre de todas las esclavitudes; otros dudan y desconfían de lo venidero, piensan si la libertad que se anuncia será una esclavitud más, lloran las perdidas creencias y maldicen de este siglo.

Naturalmente, el está entre os primeiros, o que non lle impedirá buscar sempre no pasado as claves ou as analoxías que necesite para interpretar e valora-lo presente. Este historicismo é tan forte que incluso chega a substituí-la relixión como fonte de verdade e mesmo de autenticidade artística. E así (1860b), logo de advertir que a necesidade de crer, fondamente enraizada no espírito humano, non podía ser constringida por unha Igrexa institucionalizada, engade que o artista do século XIX “sintiéndose falto de aquela fe relixiosa que en otro tiempo inflamó las mentes de nuestros más grandes artistas [...] acudió a la historia en busca de nuevas inspiraciones más en consonancia con el espíritu del siglo”.

Dende logo isto non o salva, senón todo o contrario, de caer no anacronismo, de proxectar sobre ese pasado valores, ideas, inquedanzas de total actualidade, como acontece con tódolos historiadores da época. De calquera xeito, o achegamento a esta etapa inicial da súa longa biografía intelectual pasa obrigadamente por contempla-la súa concepción xeral da historia.

CONCEPCIÓN XERAL DA HISTORIA

Para empezar, Murguía (1865a, pp. XVI-XX) fai unha inequívoca profesión de fe historicista e non oculta que o seu maior mestre é o historiador romántico Augustin Thierry, “fundador de la nueva escuela histórica” en Francia, ó que eloxia arreo. Confesa tamén as influencias de Michelet, Macaulay, Amadeo Thierry, Guizot, Savigny e outros. E xustifica a súa opción historiográfica cun argumento gnoseolóxico: a historia, “creación propia y original de nuestra época”, é indispensable para o coñecemento da realidade, entre outras cousas, porque impide os extravíos da soa razón. Latexa aquí unha crítica ó racionalismo ilustrado do XVIII que, non por máis parca cás estridentes de Faraldo, resulta menos contundente: “...despojados los hombres [no século XIX] de las prevenciones que habían hecho injustos a los filósofos del siglo anterior, puede decirse que ninguna generación más apropiado que la actual para el estudio de la historia, pues ha madurado su razón en la desgracia y en el tumulto de las revoluciones” (pp. VII, XVI). De aquí que, logo dalgunhas vacilacións, nadas da tensión que el mesmo percibe entre a tradición filosófica do liberalismo e a recente incorporación do historicismo ó pensamento progresista-pro-

vincialista, Murguía acabe descartando definitivamente o “método filosófico” (isto é, a visión racionalista do pasado) para historiar, o que nel case equivale a dicir para coñece-la realidade humana, pois se ben ese método

nos ha parecido siempre el más justo y más adecuado a los tiempos presentes [...] no lo creemos tan necesario cuando se trata de historiar las escasas vicisitudes de un pueblo sin vida propia y sin acción directa sobre los demás. A esta clase de trabajos cuadra mejor aquel otro sistema, tal vez más verdadero que el puramente filosófico, que puso en práctica el tantas veces citado Thierry, pues conserva como ninguno el carácter peculiar del pueblo, de los individuos y de los sucesos de que el historiador va á ocuparse, y este es el que hemos adoptado [pp. XXII-XXIII].

Pero o estudio da historia, ademais das súas bondades epistemolóxicas, ten a virtude maior de achegar contidos positivos cos que edifica-la nosa concepción do mundo. E isto, en opinión de Murguía, esíxelle ó historiador un gran rigor no tratamento das informacións que lle chegan, para non enganarse e non engana-los demais. Por iso ataca a tódolos que non practican a “sana crítica” de fábulas e falsidades nin basean a súa obra en documentos orixinais. Inspirado nestes principios introduce na historiografía galega unha renovación metodolóxica que, segundo A. Mato (1981, pp. 39-50), o sitúa a medio camiño entre o romanticismo e o positivismo. Do primeiro ten o historicismo a ultranza, o pragmatismo ou uso da historia ó servicio dunha causa ideolóxica –neste caso, o galeguismo–, o gusto por unha prosa literariamente atractiva e a consideración das lendas e tradicións populares como fontes válidas, aínda que necesitadas de crítica; do segundo, a necesidade de fundamenta-lo relato histórico nun traballo empírico serio e o afán por estar ó día sobre “la marcha de las ciencias históricas en Europa”. De aquí as súas críticas a historiadores ideoloxicamente irmáns como Martínez Padín e, sobre todo, Vicetto. Na miña opinión, con esta combinación de principios, Murguía non fai senón seguir, a distancia, os pasos do *historismus* alemán, igual que fai a mellor historiografía española coetánea ou lixeiramente anterior (nomeadamente Modesto Lafuente).

Por outra parte, concibe a historia da humanidade como un devir prefixado e rexido por leis que, en última instancia, dictou a divindade: “Camina la humanidad por ocultos senderos al cumplimiento de sus destinos y obedece a la ley providencial que la rige [...] Todo en la naturaleza es mudable y cambia y

Dios que hizo al hombre un ser ondulante, no le habrá de dotar de una estéril inmutabilidad que sería su muerte” (1865a, pp. 1,5).

Verbo da natureza desas leis evolutivas, Murguía debátese entre o seu progresismo ideolóxico de base e as esixencias derivadas da adopción dun determinado concepto xeral de nación. O primeiro faille crer que “Nació el hombre y las leyes de la naturaleza hicieron de él un ser progresivo” (p. 2). As segundas minan a súa confianza no progreso garantido e lévano a contempla-la posibilidade de que a historia se mova doutra maneira, quizais seguindo *os corsi e ricorsi* de Vico, pois se cadra a humanidade non progresou tanto como parece: “El hombre de nuestros días no difiere gran cosa del de pasadas edades; que otros pensamientos le dominan, que le lleven otras corrientes, él irá siempre á su fin, él obedecerá á las leyes inmutables que rigen su existencia, ora gire en el fatídico círculo de Vico, ora ascienda de progreso en progreso á la ilimitada perfección” (p. XXI).

No fondo Murguía empeza a inclinarse máis cara ó circo fatídico que cara á recta indefinidamente progresiva porque, de non facelo así, non podería postular cun mínimo de coherencia a continuidade básica da natureza humana nin, sobre todo, esa inmutabilidade ó longo dos séculos das esenciais físicas e morais das razas, que será o eixo do seu concepto de nación. Para conxuga-la mutabilidade do devir histórico coa inmutabilidade das nacións usa, home do seu tempo, unha analoxía biolóxica, en nada incompatible coa súa alusión a Vico, e dinos que os pobos “como las plantas, brotan de su germen, florecen en su día, dan sus frutos y sus perfumes y desaparecen dejando a los nuevos vástagos el trabajo de crecer, florecer, dar sus frutos y recorrer en fin ese círculo de hierro de la eterna transformación en que parece aprisionada la naturaleza” (p. 18). Noutras verbas, mentres un pobo pervive, perviven os seus caracteres definidores case sen cambios. E para reforzar máis esta idea sitúa esa pervivencia na herdanza física, na raza, que como veremos é para el o principal factor xenético da nacionalidade. E se ademais estamos a falar dunha raza superior, moito máis doado, pois “era imposible que las razas destinadas a la conquista de la civilización, la abandonasen después de haber gustado sus primeros frutos” (p. 2).

Pero o seu progresismo non retrocede totalmente, nin sequera neste nivel de máxima abstracción. En precario equilibrio con esa etnicidade racial, factor

de inmovilidade e fragmentación particularizadora da historia, coexiste, de momento en pé de igualdade, un factor dinamizador e universalizador: as tensións sociais, ese “problema social, que, como el caballo de Troya, encierra dentro de sí todos los problemas” (p. XV). E de feito, toda a súa primeira reconstrucción da historia de Galicia se articulará arredor da interacción entre os enfrontamentos de clase e a permanencia da etnicidade céltica orixinaria.

Pero antes de entrar nesta cuestión convén deixar constancia dalgunhas fendas no que debería se-la fe monolítica de todo bo progresista nas excelencias da sociedade burguesa e do seu futuro, fendas nas que percibimos a pegada da súa radicalidade ideolóxica nestes anos sesenta. Os ecos do 48 europeo e os resultados de trinta anos de liberalismo español saldados co predominio moderado inducen en Murguía unha crítica ás veces apocalíptica do mundo no que vive (p. XXV):

Corre hoy por el mundo una ráfaga de egoísmo que no nos permite dedicarnos á mas que á las cosas materiales, y se desprecia el pasado porque mas confiado y mas entusiasta, se sacrificó muchas veces por las cosas del espíritu [...] sobre los escombros de ese materialismo grosero que nos ha invadido, crecerá con doble fuerza aquella divina planta cuyos frutos son la poesía, el sentimiento, la abnegación y todas las virtudes de que se burlan los siglos encenagados por la carne. Ya se sienten, no lo dudeis, los rugidos de las hordas bárbaras que han de destruir el soberbio imperio de la clase media, desvanecida con los triunfos de la revolución, que ya no puede contener, por mas que lo pretenda. El proletariado que tuvo ya sus Gracos, espera que aparezca su Espartaco. A esa inconsciente muchedumbre ha encomendado aquel que rige los destinos del Universo, la regeneración moral de una sociedad que empieza a caer en la idolatría de los goces materiales.

INTERPRETACIÓN PROGRESISTA DA HISTORIA DE GALICIA

A análise do concepto murguiano de Galicia nestes anos é imposible sen o previo coñecemento do esquema histórico que establece no seu “Discurso Preliminar” e nas “Consideraciones Generales” de 1865, polo que temos que resumilo nos seguintes parágrafos.

Murguía parte de dúas premisas: a existencia do tronco ario ou indoeuropeo, teoría “que en este siglo adelantó la lingüística de la manera maravillosa que sabemos”; e a raza como determinante principal da etnicidade. E para el hai razas superiores e razas inferiores. Os pobos arios, entre os que estaban os celtas, pertencían ás primeiras e, se ben “es posible que gentes de raza inferior

fuesen dueñas de Europa” con anterioridade, pouco importaba porque desapareceron ó contacto coa raza superior, como acontecería moitos séculos despois na conquista de América. A inferioridade racial, na súa opinión, implicaba inferioridade cultural e por iso “los idiomas de las razas inferiores llevarían consigo, fatalmente, el sello de la inferioridad de los individuos que las hablaron o hablan” (pp. 6-9).

Galicia non foi unha excepción. A súa verdadeira historia principia co asentamento dos celtas, “padres y generadores de una población que lleva todavía impresa en el rostro las señales inequívocas de la raza á que pertenece”. Estes celtas galaicos eran asemade unha raza e unha “nacionalidad” ben definida, dotada dun *Völk.sgeist* propio que, para Murguía, se caracterizaba pola valentía, o odio a toda dominación allea, a relixiosidade e o amor á terra, calidades ás que se incorporou despois, por influencia romana, o “espíritu práctico del habitante del Lacio”, ese “buen sentido [...] que le hace amar sobremanera cuanto pertenece a la realidad de la vida”. Murguía recoñece que non sabe moito da sociedade nin da economía dos celtas, pero albisca que “tal vez á la manera de las tribus germánicas, una igualdad primitiva reinaba en el reparto de la tierra, como parece indicarlo la especial constitución agrícola de Galicia”. E dende logo está seguro de que entre eles houbo druidismo (pp. 14, 20, 34, 40-42).

Nin as pacíficas relacións comerciais con fenicios, cartaxineses e gregos, nin a conquista militar e a longa dominación romana puideron alterar substancialmente o substrato étnico dos celtas. Roma venceu e dominou, “pero no pudo ni llenar con sus hijos el suelo gallego, ni borrar por completo las huellas de lo pasado”. Mesmo os poucos colonos romanos acabaron galeguizándose, gañados polo amor á terra, ós deuses dos vencidos e incluso ó seu idioma. É certo que Roma introduciu parcialmente a escravitude, “esa lepra del mundo antiguo”, e o municipio, “institución salvadora de la que surgió más tarde, entre los horrores del feudalismo, la libertad de los pueblos”. É certo tamén que o latín “luchó con los dialectos célticos, de los cuales tomó parte para dar principio a la formación del gallego”. Pero Roma non puido impoñe-los seus costumes, nin o seu espírito e ó cabo “en nada prevaleció Roma, más que en el hecho de la conquista y su dominación” (pp. 31-34).

A propagación do Cristianismo tivo un efecto dobremente benéfico. Dunha banda, axudou decisivamente á disolución da decadente e inxusta sociedade romana e ó paso da escravitude á servidume. Doutra, afortalou o *Vólksgeist* galego elevando a súa relixiosidade innata e primitiva a un nivel superior. Por certo que, ó contrario do que farán galeguistas posteriores, Murguía valora negativamente a herexía priscilianista e outras herexías da época porque, se ben eran “signos de vitalidad de un país” e gracias a elas “el mundo antiguo tenía fijos sus ojos en esta parte de la península”, implicaban a discordia entre os galegos (pp. 36-47).

En toda a Europa occidental, só Galicia e Armórica ofreceron resistencia ás invasións bárbaras, por mor da súa esencia celta. En pouco tempo, galaicos e suevos fan as paces, facilitadas pola conversión dos segundos ó cristianismo. Non obstante, Murguía non concede de momento á contribución sueva a importancia que lle atribuirá anos despois na configuración da nacionalidade galega. Iso si, salienta o feito de que con eles Galicia foi un reino independente e lamenta que a “perfidia goda” de Leovixildo acabase con el. A dominación goda tampouco tivo maiores consecuencias, agás as transferencias de propiedade duns nobres a outros. Pero non alterou nin o carácter nin a sorte do pobo, que segue atado á servidume (pp. 49-65).

Os galegos son tamén os primeiros en resistirlos musulmáns. Nin estes, que a penas pisaron chan galego, nin a chegada dos refuxiados do sur, contaron a pureza étnica da poboación. Principia así o Medievo dunha raza-pobo que, malia o tempo e os acontecementos, segue a ser para Murguía esencialmente idéntica á que atopou Décimo Junio Bruto cando levou por primeira vez as aguias romanas alén do Limia no 137 a. C. A visión murguiana dese Medievo está condicionada por tres actitudes: o seu convencemento de que foi daquela cando callaron definitivamente tódolos caracteres definidores da galeguidade; a súa frustración porque iso non levase á independencia política; e a súa hostilidade contra a nobreza, responsable maior na súa opinión de tal fracaso e de cantos males pasados e presentes sufriu o país.

E así, na Alta Idade Media “fue Galicia de los primeros pueblos que lograron constituirse en España”. E na época dourada do séculos XI-XII “á Galicia se debieron en parte, no solo la restauración, sino también los primeros pasos

hacia todo arte, toda ciencia, toda literatura. Aquí nació el sol de la civilización de los tiempos medios en España”. A pesar disto e dos “deseos que hubo siempre de constituir en Galicia un reino aparte y los esfuerzos que se hicieron para conseguirlo”, a independencia política só agroma fuxidía nos reinados de Bermudo e García e na minoría de Alfonso Raimundez. Finalmente “quiso la desgracia que este reino no lograse consolidarse y tener monarquía propia y continuada: no veríamos así suceder a los brillantes días de Gelmírez los amargos y estériles que vinieron durante los siglos XIII y XIV”.

Esbózase aquí a orixe da contraposición Galicia versus poder político alleo. A orixinalidade do Murguía mozo radica en que esa contraposición se establece máis en función das tensións internas da sociedade galega que en base ás maldades e agresións do *Outro*, o que dá lugar a unha reconstrucción histórica dunha riqueza dialéctica e unha modernidade insólitas nas historiografías nacionalistas do século XIX, algo que desaparecerá nos escritos do Murguía rexionalista dos anos oitenta e noventa.

En efecto, mentres lles atribúe ós señoríos eclesiásticos, especialmente ós monásticos, un efecto civilizador e un protagonismo beneficioso na introducción do foro, que segundo el supuxo a liberación persoal do labrego, culpa a nobreza laica, non só da explotación desapiadada das clases inferiores, senón tamén de que Galicia non acadase a independencia. Certo que lles apón parte desta responsabilidade ós “monarcas castellanos que tenían como olvidada á Galicia [y] dejaban que en ella no se conociese la justicia, ni los tiranos que la agoviaban temiesen el castigo”. Pero esta falta por omisión é case insignificante comparada coas que por comisión amorea encol do lombo dos nobres galegos, pois “si hay alguna verdad que se muestre inalterable y en el fondo de los sucesos se revele constantemente en nuestra historia, es la de que á los nobles gallegos nada debe Galicia, mas que sus antiguos males y su postración de siempre”. Ese “cruel feudalismo”, “azote” de Galicia, esa nobreza, coas súas loitas intestinas e os seus roubos á Igrexa, debilitou as forzas do país, impediu que “aquí el sentimiento popular tomase el incremento que en otros pueblos menos azotados por la tiranía feudal” e, en consecuencia, fixo imposible que se consolidase “un poder fuerte y poderoso”. As súas diatribas antifeudais rematan con esta tremenda condena: “Cruelles en la victoria, cobardes en la

huida, brutales en sus desenfrenos, ávidos de riqueza, recelosos y perjuros, probaron una vez más, que las razas dominadoras señalan siempre el fin de su poder con los mayores excesos y las más crueles iniquidades” (pp. 116-117, 79, 99, 137).

Consecuente con esta postura antinobiliar, describe con simpatía as loitas da “clase popular” por gañar “palmo a palmo sus libertades”, eloxia os concellos pola súa resistencia á nobreza e valora positivamente a súa alianza cos monarcas “en la gran tarea de abatir el poder feudal”, malia que eses monarcas sexan obxectivamente a personificación dun poder non galego. Sorprendentemente, mesmo menciona sen laiarse a carencia de representación galega nas Cortes medievais da Coroa de Castela (pp. 111, 119-21).

A decadencia da Galicia dos séculos XIII e XIV, provocada segundo el polos nobres, leva á grave crise do século XV. Outra volta atribúe guerras e desgracias en exclusiva á cobiza dos señores. De aquí que nos abraie cunha avaliación do reinado dos Reis Católicos que está nos antípodas da que será canónica no galeguismo. Eloxia a “reina Isabel, a quien la suerte había escogido para acabar con el poder feudal” e cualifica así a doma da nobreza galega e a execución de Pardo de Cela: “Tiempo de justicia llamó a este Vasco de Aponte; tiempo de entera justicia podemos llamarle nosotros, cuando ni las súplicas ni el oro del criminal, ni el llanto de la viuda, alcanzaron á apartar de su cabeza el merecido castigo. Así respiró Galicia, así empezó para ella el reinado de la paz, así, en fin, se dio principio a una nueva era de felicidad” (pp. 134-35, 145-46).

E efectivamente coida que o século XVI foi unha nova época dourada para Galicia gracias ás consecuencias das medidas de goberno dos Reis Católicos, entre as que salienta a creación da Junta del Reino, “institución eminentemente provincial [...] de verdadera índole popular” (p. 154).³ Pero a decadencia retorna no século XVII e a causa, segundo Murguía, é a de sempre: a persistencia do sistema feudal e a actitude antisocial dos novos beneficiarios dese sistema, porque “siendo [Galicia] un país eminentemente agrícola, no sólo se descuidó la agricultura, sino que se la maniató, se la abrumó de cargas, y se perpetuaron las condiciones feudales con que venía constituida la propiedad”. Aquela “multitud de hidalgos que llenaban los corregimientos y que eran osados á lo que en otros tiempos los grandes señores”, aquela “ínfima nobleza, llena de impoten-

cia y orgullo”, non só endureceu as obrigas forais provocando así a ruína económica do país, senón que o levou tamén a prostración moral e política monopolizando os concellos e a propia Junta del Reino, co que baleiraron de toda virtualidade anovadora esa “autonomía que pudiéramos llamar salvadora” de que, na súa opinión, gozaban “las provincias” no Estado dos Austrias (pp. 150, 154, 165-66).

A situación mellora coa chegada dos Borbóns, entre outras cousas porque traen consigo “la idea de centralización, que tan útil fue en aquel entonces para dar vida y aliento a la decaída monarquía”. Galicia, que vivía aínda “bajo el régimen feudal, ó cuando menos en un estado contrario a su felicidad y bienestar”, beneficiouse tamén desta política polo empeño do goberno en fomenta-la agricultura e o comercio e, sobre todo, pola Pragmática de 1763 sobre perpetuación de foros, que Murguía cualifica de “salvadora” para os campesiños, pois se por un lado os mantiña “presos en las redes de aquel contrato feudal”, polo outro liberounos alomenos da “iniquidad de los despojos” e estableceu unha “semi-propiedad” do labrego que lle fixo traballar mellor e foi causa do aumento da produción. Por iso Murguía lle chama a Carlos III “amparo y salvaguarda” de Galicia (pp. 166-173).

Esta visión dos fitos históricos de Galicia e da relación desta co poder central, que é, non xa diferente, senón ás veces contraria á que logo prevalecerá no galeguismo, prolóngase en parte ó século XIX. Por exemplo, considera acertada a división en catro provincias (1859a) porque acaba co caos administrativo do Antigo Réxime. E no que atinxe á situación do país, estima que se acha “en estado de postración” e repróchalles ós galegos a súa actitude de esperar “que los extraños nos traigan la justicia, la riqueza y la felicidad”. Como bo provincialista desexa o crecemento do comercio e da industria, pero empeza a cargar-lo acento nos problemas agrarios. Apunta con claridade a consideración de Galicia como unha sociedade esencialmente rural no pasado, no presente e *no futuro*. Nos seus escritos aflora xa esa aceptación resignada do atraso industrial e a conseguinte procura dunha vía agraria de desenvolvemento, que serán tan típicas no futuro do galeguismo. Para el, a raíz dos problemas básicos de Galicia está na sociedade rural e nese ámbito cómpre aplica-los grandes remedios (1865a, p. 188):

Componiéndose la mayor parte de nuestra población de campesinos, no se comprende el descuido con que se miró siempre su suerte, pues equivalía a descuidar la suerte de Galicia [...] No olvidemos jamás, que de mirar con ojo indiferente la condición de los campesinos, ha venido nuestra presente desgracia y malestar. Tengamos en cuenta que la población de Galicia vive en el campo y de lo que produce; que en él tiene su porvenir.

E a fonte dos males dese mundo rural son os restos de feudalismo encarnados no foro, “al que Galicia debió su prosperidad, como hoy le debe su decadencia y postración, pues lleva en sí el sello de la servidumbre, en medio de la cual nació, y que repugna y rechaza nuestro tiempo”. Polo tanto, por máis que o foro evitara que Galicia coñeza “el errante proletariado, sin casa ni campo propio, sin hogar ni verdadera patria”, é chegada a hora de liquidar ese sistema, “de devolver a la propiedad la libertad que le falta y echar así los cimientos de nuestra felicidad, de nuestra regeneración” (pp. 88, 118, 54, 174). Transformacións progresivas e regaleguización do país deben ir unidas. Por iso (1858a), e dado que o carácter e a lingua de Galicia só sobreviviron entre os campesiños, o poeta galego ha ser un poeta popular, “un corazón que siente por todos”, pero non debe recluírse no mero lirismo, na soa reconstrucción folclórica. Sen menoscabo do cultivo da identidade cultural do pobo, tiña que denuncia-la mísera condición do labrego e demanda-lo seu progreso e a modernización do país.

O CONCEPTO DE GALICIA NAS OBRAS DE XUVENTUDE

Vexamos agora qué idea tiña do status nacional de Galicia. A primeira dificultade radica na profusión de termos que usa. Reserva *nación* en exclusiva para España, á que tamén lle chama *madre patria* nalgunha ocasión (1865a, pp. XVI, XX, 23, 62, 147). Pola súa parte, Galicia é *pueblo*, *país*, *patria*, *nacionalidad*. Prescindindo dos dous primeiros polo seu carácter coloquial, o terceiro é con moito o preferido para denotar histórica e politicamente a Galicia. En canto a *nacionalidade* adoita usalo ambiguamente cando fala do pasado –os suevos, “al tiempo que se enseñoreaban del país echaban los cimientos de nuestra nacionalidad” (p. IX, 24)– e sempre parece implicar unha situación histórica na que a condición necesaria é a etnicidade e a suficiente un poder político propio: por exemplo, o romano, latinizando os topónimos e intentando

romaniza-la relixión, “puso empeño en borrar de la memoria de los vencidos todo recuerdo de su perdida nacionalidad” (p. 29), co que non amosa unha clara diferencia cualitativa entre *nación* e *nacionalidade*. En Galicia cúmpriase e cúmprese a primeira condición, pero non a segunda (agás episodios breves e remotos). Por iso di que, no pasado, “la vida política de nuestro país fue desgraciada: la falta de unidad le privó en los siglos medios de la felicidad de una monarquía propia y continuada, que le daría, sin duda alguna el carácter de nacionalidad que le falta”. E no presente, “situado en una extremidad de Europa, separado de los pueblos hermanos por cadenas de montañas, con idioma propio, este antiguo reino tiene todas las condiciones que se necesitan para formar una completa nacionalidad. En cambio se ve obligado a permanecer estacionario” (pp. 185, 187).

Aparentemente seguimos onde estabamos cos primeiros provincialistas. Pero non é así. Afirmar que Galicia reúne tódalas condicións para ser nacionalidade supón un salto cualitativo respecto de todo o anterior, aínda que lle falte unha tan fundamental como a independencia política. Pois as que xa ten veñen dadas pola historia e ou se teñen ou non se teñen, pero non hai maneira de adquirilas ou perdelas por vontade. En cambio a que falta si pode adquirirse ou perderse. Estamos, polo tanto, perante unha afirmación implícita ou latente da nacionalidade galega *en tempo presente*, aínda que Murguía non a faga patente. E non a fai a causa da importancia que lle segue concedendo ó factor político na definición nacional. Abondará con que elimine do seu pensamento este resto do concepto liberal de nación para que esa afirmación sexa plena. Pero isto terá que agardar á fase rexionalista.

En todo caso, este avance é froito do desenvolvemento que experimenta nel o referente afirmativo. Lembremos que a limitación maior da idea de Galicia no primeiro provincialismo era o pouco peso da etnicidade, e concretamente do idioma, en relación co da historicidade. En Murguía este desequilibrio desaparece. En primeiro lugar, pon claramente de manifesto a importancia que lle dá ó idioma como elemento central da afirmación nacional, pois considera herderianamente (1856a) que cada lingua articula a realidade dunha maneira diferente, que deriva do peculiar modo de pensar e actuar de cada pobo (Davies, 1987, p. 162). Por iso clama (1859a): “el pueblo que olvida y

escarnece su idioma, ese pueblo dice al resto del mundo que ha perdido su dignidad!”. E aínda que nestes anos fale coma os demais de “dialecto gallego”⁴, isto non lle impedirá senta-la primacía cronolóxica e cultural da lingua galega sobre a castelá.

En segundo lugar, postula sen reservas a existencia, non dun vago “carácter” galego con luces e sombras como fan os seus compañeiros provincialistas, senón dunha auténtica personalidade colectiva, ou *Völksggeist* galego, do que tódolos compoñentes son positivos, como esixe a fundamentación organicista dunha nación. E isto implica, aínda que el non o exprese de momento, a irreductibilidade nacional desa comunidade a calquera outra. Segundo Murguía, o galego herdou do celta o amor á terra e o instinto case sagrado da súa posesión, a relixiosidade, a intelixencia, o lirismo, a capacidade de resistencia e a ausencia de agresividade ou de ansias conquistadoras. Por todo isto, “el sentimiento de la raza [galega] que puebla estas regiones es diverso del de las comarcas que nos rodean” (pp. 11, 186).

E xa sabemos que, para el, esta especificidade caracterioloxica e idiomática se debe en última instancia á orixe racial e á pervivencia desa raza celta en estado case puro. A confluencia de todos estes factores no pobo galego léva a enumera-la lista completa dos elementos constitutivos clásicos da nación, na súa versión orgánico-historicista:

Sin que los geógrafos y historiadores antiguos nos hubieran señalado la existencia en nuestras comarcas de aquel pueblo, el aspecto de la mayor parte de sus habitantes, los monumentos, el dialecto, las costumbres, las inclinaciones, las manifestaciones todas de su espíritu, nos probarían el origen céltico de su actual población. (p. 9-10).

O referente afirmativo está, pois, completo e equilibrado nos diferentes tipos de compoñentes étnicos e históricos, aínda que a formulación sexa algo embarullada. Sen embargo, a ausencia ou a atrofia dos outros referentes impide de momento falarmos dun concepto murguiano de nación galega propiamente dita. En efecto, o referente de reintegración non aparece. Se ben recoñece a irmandade racial entre galaicos e lusitanos na prehistoria e o estreito parentesco idiomático e cultural posterior, faltan os laios por non lograr durante a Idade Media a unión de Galicia e Portugal. Mesmo se felicita de que tal

unión non chegase durante a Guerra de Sucesión (p. 166). Isto concorda coa pouca entidade do referente de negación-oposición, que só presenta algúns gromos na faceta de pura negación –algo inevitable dada a plenitude do referente afirmativo– como, por exemplo, cando insinúa que os ingleses e outros pobos de estirpe celta poderían ser menos estranxeiros para os galegos cós casteláns (p. 11), ou a explicación étnica que dá ás diferencias que atopa entre a literatura galega e a castelá (1856a). Pero estes gromos illados fican de momento escurecidos polas reiteradas mencións da pertenza de Galicia á nación española (p. XX, 148, 181). Incluso a síndrome da aldraxe ten nel moi contadas manifestacións e, dende logo, a faceta opositiva, respecto de España ou de Castela, manifesta unha atrofia que contrasta vivamente co vigor que comprobamos nas obras coetáneas da súa esposa Rosalía de Castro.

En resumo, podemos concluír que no primeiro concepto murguiano de Galicia hai unha forte tensión entre a afirmación dos factores constitutivos dunha nacionalidade galega histórica e obxectivamente definida, por un lado, e a pervivencia da idea provincialista dunha nación española de esencia política perfectible e na que Galicia está incluída, polo outro. Esta pervivencia é a que inhibe o desenvolvemento dos referentes de negación e reintegración. O difícil equilibrio entre eses dous conxuntos contradictorios de elementos ideolóxicos romperá a favor do primeiro na fase rexionalista.

A MADURACIÓN IDEOLÓXICA

Entre o final do período isabelino e a década dos oitenta, as experiencias políticas nas que participa do lado dos finalmente perdedores (revolución de 1868, réxime democrático da Constitución de 1869, I República e I Restauración), xunto a moitos e graves avatares profesionais e persoais, inducen sen dúbida na súa ideoloxía certos cambios non radicais pero tampouco insignificantes. Hai indicios do seu desencanto co rumbo da experiencia democrática xa en 1870 (F. Rodríguez, 1988, p. 92-93) e a chegada e consolidación da Restauración suporá para el unha dura lección, e non só ideolóxica, que o afastará cada vez máis do seu radicalismo xuvenil. Como veremos axiña, a evolución do seu pensamento, que articula a definición de todo o rexionalismo galego e domina totalmente a súa corrente liberal, segue dúas liñas complementarias: a

moderación do seu democratismo xuvenil e o reforzamento dos compoñentes protonacionalistas.

En todo caso, as bases xerais da ideoloxía do Murguía maduro son no fundamental unha continuación das da etapa anterior e caracterízanse, polo tanto, pola *articulación* dunha visión liberal da historia e da sociedade –agora moi temperada nas súas aplicacións políticas– cun historicismo metodolóxico e positivo, no que o ingrediente organicista ten un peso acrecido, especialmente no que atinxe á definición xeral de nación.

Moitas son as ocasións en que Murguía rexeita as formas políticas periclitadas do *ancien régime* e avoga pola modernidade en tódolos eidos. Malia a súa moderación relativa no político, fica moi viva a visión progresista no social (1880a):

Las poblaciones rurales con su trabajo, su dinero y su sangre sostienen las clases más elevadas de la nación... ¡Ay de la ciudad el día en que los que la mantienen se ligan y se levanten contra ella! ¡Ay de Galicia ese día! Entonces gritarán los que desde su criminal indiferencia vieron sufrir a sus hermanos, entonces llorarán con lágrimas inútiles el estrago irremediable.

Ademais, cimenta claramente o seu rexionalismo nese liberalismo e proclama a compatibilidade deste co historicismo no rexionalismo (1899a):

El regionalismo, contra lo que sostienen sus adversarios, no acepta el absolutismo, ni predica la vuelta a lo que ya pasó para siempre jamás. Proclama muy alto que es por esencia régimen de libertad: el más grande y el más necesario. Está unido estrechamente a los principios liberales y en ellos se informa [...] Ciertamente que las regiones [...] toman de la vida anterior de que gozaron y las hicieron unas y distintas, el fundamento del derecho que les asiste á acentuar su personalidad real y viviente. Mas esto no equivale como algunos quieren, á una vuelta a la organización feudal con todas sus consecuencias; menos aun al régimen absoluto ó personal, que es su enemigo [...] Los regionalistas quieren conservar lo que es privativo de su pueblo o región, lo que está en su alma y su sangre, pero esto dentro de las libertades modernas, sin renegar de la civilización actual, de la cual derivan las doctrinas que sustentan. Si somos hijos de nuestra región, lo somos también de nuestro tiempo. La misma declaración de estos derechos es un acto de libertad.

Consecuente con esta postura, critica o II Reich alemán, “el más temible de los Estados europeos”, por antiliberal e centralista (1889a, p. 26), rexeita calquera solución colectivista ó problema da terra, defende a propiedade privada e pensa que na súa xeneralización polo corpo social está a mellor solución ós

problemas sociais (1882a, pp. 7-10). Nesta mesma liña estarán, como veremos, as súas análises dos problemas de Galicia e as súas propostas de solución.

Agora ben, este innegable liberalismo ideolóxico de base sitúase nun contorno histórico concreto, a España da Restauración, perante o que pode traducirse en posicións políticas moi diferentes dentro do amplo espectro que, de esquerda a dereita, ía dende o republicanismo federal ata o conservadorismo dun Cánovas. ¿En que zona dese espectro estaba o liberalismo *político* do Murguía rexionalista? Bastante máis á dereita que na súa xuventude de progresista/demócrata. Como dixen, coído que este desprazamento non é alleo á experiencia do sexenio 1868-1874, que *valora negativamente sempre* nos seus escritos posteriores. Xa en 1879 confesa o seu propósito de adoptar unha actitude menos combativa e máis “regeneradora” para a que, pensaba, os tempos eran máis “propicios” (1879a), e eloxia a moderación “ingénita” do pobo galego, xunto a outros pobos do Norte peninsular, así como a dos seus políticos, naqueles días “sinistros” nos que o movemento “suicida” do federalismo e o cantonalismo era sostido sobre todo polos pobos “levantiscos”, de orixe semito-africana, do Sur.⁵ E por se houbese algunha dúbida da mesura política do seu liberalismo, chega a declararse anos despois monárquico, malia o profesado accidentalismo do galeguismo, declaración que nese contexto implica un posicionamento político inequívoco, amén dun dos primeiros indicios da forte influencia que o rexeneracionismo español terá sobre o rexionalismo galego nos anos seguintes (1899a, I):

...para el regionalismo las formas de gobierno son accidentales [...] Ahora bien, en la actual situación de España, cuando todo nos llama a la unión y la concordia como base forzosa de nuestra regeneración, no una locura sino un crimen inconcebible sería el no aceptar desde luego las actuales instituciones y desear su amparo y sanción para las reformas que deseamos ver implantadas. Por esto la mayoría de los regionalistas se declaran desde luego monárquicos y dinásticos. Hartos motivos de lucha y disensiones existen para buscar uno más, tan trascendental y fácil a los mayores desastres como sería un cambio radical de instituciones.

E lembremos que estas son palabras do mesmo home que, noutros niveis do seu discurso, establecía un nexo causal entre o sistema da monarquía afonsina e os para el grandes males de Galicia –caciquismo, cunerismo, centralismo– contra os que loitará sen acougo. Precisamente por isto, a declaración precedente ten un significado aínda maior.

Esta crecente moderación murguiana déixase sentir tamén na súa intransixencia cos rexionalistas federalistas, isto é, coa esquerda do movemento; na simultánea transixencia que amosa co rexionalismo tradicionalista, co que non romperá abertamente ata que as manifestacións neocarlistas de Brañas e compañía o poñan no dilema de repudialas, cousa que fará, ou avalalas; e no seu progresivo distanciamento da dirección do rexionalismo liberal cando esta, xa na primeira década do século XX, se achegue algo ó republicanismo da man de discípulos seus como Lugrís Freire.

Vexamos agora cómo se articula este liberalismo centrista co historicismo, que segue a ser para Murguía instrumento maior de coñecemento das realidades humanas pasadas e presentes, pois “nunca como en el siglo actual fue la historia la verdadera maestra de los hombres, y el historiador el político por excelencia de su tiempo!” (1889a, p. 20). Cita outra volta o seu mestre preferido, Augustin Thierry, para quen “es ya tiempo de asentar nuestras convicciones, no sólo sobre una base lógica, sino también histórica”, e engade (1891b): “Esta gran verdad la ha comprendido á maravilla el regionalismo, tratando de buscar á sus aspiraciones base firme y legítima en la historia de su región respectiva, tanto, que puede decirse que tan gran reivindicación de las nacionalidades desconocidas ó negadas, parte de la nueva y más eficaz dirección dada en nuestros tiempos a las ciencias históricas [...] Como a superior maestra tenemos que acudir a la historia los regionalistas, para que la luz del pasado ilumine nuestro porvenir”. E esta mestra ensina a Murguía algunhas “verdades” básicas.

A primeira é que a organización *interior* dos grupos humanos, as súas estruturas sociais e políticas, experimenta unha evolución inevitable que os vai levando, entre loitas e tensións, cara á configuración moderna, baseada na propiedade privada e nas liberdades civís e políticas. E chegados a este punto, só resta procura-la purificación dese modelo social das eivas que arrastra de épocas anteriores, non buscar un modelo alternativo (1882a, pp. 7-10). Este é o compoñente dinámico e xenuinamente liberal da súa concepción da historia na madurez.

A segunda é que ese dinamismo sociopolítico interno dos grupos humanos non impide a grande estabilidade deses grupos en canto unidades etnoculturais, compartimentos verticais cuasi eternos da humanidade ó longo dos sécu-

los. Dito doutro modo, non impide que os caracteres definidores e diferenciadores das comunidades, unha vez etnicamente constituídas, se manteñan esencialmente inalterables, malia as transformacións económicas, sociais e políticas: “Todo lo que se refiere á las costumbres tiene en los pueblos una duración que sorprende; á distancia de siglos á penas se ve que cambien en cuanto les es privativo ó puramente necesario” (1882a, p. 42). Por iso afirma que a diversidade nacional é unha característica xeral da historia imposible de destruír (1886c). E pode afirmalo gracias a que considera que a diferenciación nacional, mesmo o propio ser nacional, nada ten que ver co sociopolítico, é dicir, co histórico continxente, senón que nace de fontes independentes desas continxencias: a raza que, en conxunción co territorio, xera un carácter colectivo e un idioma específicos e irreductibles. Velaí o compoñente estático e organicista do seu historicismo, que se resume nun concepto xeral de nación que analizaremos despois.

A terceira é que esa evolución histórica necesaria, que cambia o económico e o sociopolítico pero non o nacional, cando chega á modernidade só resolve nos primeiros momentos a cuestión das liberdades individuais, en parte porque os homes, na súa loita contra o feudalismo, se guiaron pola soa razón e menosprezaron a historia e todo o que esta creara de bo e conservable. Por fortuna, este erro empezaba a corrixirse, proceso que permitiría culmina-lo verdadeiro progreso político, que concede tanta importancia á liberdade dos individuos como á liberdade colectiva –nacional– dos organismos históricos naturais. Isto explica –e xustifica– o crecente vigor dos nacionalismos referidos a nacións orgánicas, e non a Estados. Estas nacións son, xa que logo, axentes necesarios para que liberdade e progreso acaden toda a súa plenitude. Por tal razón os rexionalismos non son movementos retrógrados senón que, moi ó contrario, con eles “entramos en la renovación de los pueblos enteramente modernos” (1886c). Aquí témo-lo punto de articulación do historicismo de Murguía co seu liberalismo.

Partindo destes supostos a nación tiña que ser para el o suxeito histórico principal. Toda a historia, e moi especialmente a contemporánea, non é só a da loita dos homes para conquista-la liberdade en canto persoas, senón tamén, e tanto ou máis, a dos esforzos das etnonacións por logra-la súa. Resulta, pois, de grande interese para nós determinar coa maior precisión posible qué concepto xeral de nación utilizaba.

Ante todo cómpre lembrarmos que este concepto estaba in nuce nos seus escritos dos anos sesenta, así como as fontes das que o toma: os historiadores franceses Augustin Thierry, Henri Martin e Hippolite Taine, que seguen a se-los autores máis citados por Murguía, aínda que agora amplía a nómina a moitos outros, case todos relacionados cos nacionalismos europeos ou con propostas federalistas ou descentralizadoras. A maioría continúan sendo franceses (Barrot, Regnault, Tocqueville, Ricard, Proudhon, Mistral) pero aparecen tamén dalgúns outros países: o portugués Oliveira Martins, o español Pi i Margall e os tres ideólogos maiores do nacionalismo italiano, Gioberti, Mazzini e Mancini.⁶ En todo caso, o desenvolvemento da súa teoría rexionalista esíxelle unha maior elaboración da definición da nación, aínda que as diferentes formulacións que fai non son totalmente coincidentes. E así, á pregunta “¿Qué é nación?”, responde nunha ocasión (1886b), bastante mancinianamente: “Es una comunidad natural de hombres unidos en común por la morada, el origen, las costumbres, el lenguaje, y que tienen conciencia de esa comunidad”; e noutra (1889a, p. 51) que é unha comunidade que ten “una raza, una lengua, un territorio, una historia y una conciencia de sí misma”. Deixando á parte as diferencias de matiz, en ámbalas dúas observamos elementos definidores de dous tipos: os obxectivos (raza, lingua, territorio, etc) e o subxectivo/intersubxectivo (a conciencia, sexa dos individuos, sexa da comunidade). É preciso, para unha adecuada caracterización do concepto, saber qué relación establece Murguía entre as dúas clases e, dentro da primeira, entre os diferentes elementos que a integran.

Máis dunha vez manifesta Murguía que non considera a conciencia nacional requisito nin elemento constitutivo per se da existencia da nación, para a que abonda con que unha raza entre en comunión cun territorio e mediante tal comunión produza un *Völkgeist* ou carácter colectivo no decurso dunha historia propia. Cumprida esta condición que para el, ó contrario que para Mancini, era necesaria e suficiente, todo o demais, incluída a conciencia, viría dado de seu (1899a, II):

Es cosa que asombra ver cómo en España se tratan estas ideas. Mientras hombres como Taine y Buckle, dando la importancia que en realidad tienen sobre el hombre los agentes naturales, explican tanto los fenómenos sociológicos, como las aptitudes artísticas y su adecuada manifestación, por el país, clima y raza á que pertenece, no aciertan a comprender como un territorio, una raza,

una vida común consciente y continuada durante siglos, puede hacer de una región—haya sido o no independiente—una nación cuya vida nadie puede anular ya por entero.

É difícil atopar unha confesión máis paladina de organicismo e historicismo no concepto xeral de nación e unha minusvaloración tan grande dos factores político-estructurais e da vontade dos individuos na configuración dun ente nacional.

Moi influído polo impacto teórico que, dende a difusión das obras de Darwin, Spencer e Gobineau, tiñan en toda Europa tanto o evolucionismo como o determinismo biolóxico e xeográfico, Murguía compara explicitamente as nacións e “rexións” con organismos vivos que loitan pola súa supervivencia (1886c). E consecuentemente concédelle á raza a preeminencia entre os factores xeradores da nación, de modo que son principalmente as diferencias raciais as que explican os caracteres diversos dos pobos e os seus antagonismos, pois “se conservan en las razas tanto los rasgos morales como los físicos” (1899a, p. 44), polo que “en la literatura el genio de cada raza aparece en toda su plenitud” (1886c). E así, falando dos contrastes que observa entre os habitantes do Norte e do Sur de Portugal, di: “¿Y será todavía necesario advertir que esas diferencias, más o menos acusadas, indican conflicto entre dos pueblos de sangre y origen distintos, superior y ariano el uno, semita é inferior el otro?” (1889a, p. 45). E pensa que a raza, non só determina o carácter de cada pobo senón con este as súas inclinacións sociopolíticas. Xa o vimos nos seus comentarios de 1879 verbo da I República española. No seu discurso de 1886 insiste no mesmo cando contrapón o negativo “instinto comunista” dos pobos “africanos” (no sentido de semitas) da España meridional ó positivo “espíritu individualista” dos pobos europeos (no sentido de arios) do norte da Península.

Aínda que reconece a importancia do idioma e proclama que “las lenguas son las verdaderas banderas nacionales” (1886c), non deixa de subordinar este elemento á raza e por iso aduce o caso de ingleses e irlandeses (1889a, p. 12) para demostrar que os antagonismos étnicos persisten mesmo cando a lingua deixa de ser un factor de diferenciación.

En suma, e como manifestará aínda con máis claridade cando aplique estas ideas a Galicia, para el é nación toda comunidade na que se dan simulta-

neamente raza, territorio, carácter ou “espírito” e lingua, e por esta orde de importancia dada a secuencia causal que establece entre eles. E para que exista nación nada importa nin a independencia política nin a natureza do seu sistema social e político, e polo tanto, tampouco a *vontade política e nacional* dos seus integrantes. De aquí que reproche a Sánchez Moguel confundir “máis que a menudo el Estado con la Nación” (1889a, p. 3), ou que pense que, por riba dunhas ou doutras vontades colectivas, Alsacia e Lorena, etnicamente xermánicas, acabarán decantándose polo II Reich en canto este lles conceda autonomía (p. 23). Isto permítelle afirmar que as “rexións” etnicamente diferenciadas, malia non teren Estado propio nin amosaren moitas veces a vontade maioritaria de telo, son en realidade “naciones minúsculas” que “resisten con instintiva enerxía el aniquilamiento que las amenaza” (p. 4).

Daquela ¿que papel xoga no seu concepto de nación esa “conciencia de sí misma” ou esa “vida en común consciente y continuada” dos seus membros que menciona ás veces? É obvio para calquera que unha suposta nación sen Estado ou sen autonomía non conseguirá esta ou aquel sen un movemento forte de abondo que loite por ese obxectivo, para o que se precisa certo grao de conciencia nacional. Murguía, como calquera nacionalista de calquera tendencia, era moi consciente da necesidade de avivar esa conciencia, polo que a considera *instrumento necesario para a realización política da nación, pero en absoluto requisito da súa existencia obxectiva*. Aquí está precisamente a liña que separa os que conciben organicamente a nación dos que teñen dela un concepto liberal-político puro. Para os segundos, a vontade política de constituírse en nación é imprescindible para que a nación *exista*, pois no seu pensamento, nación equivale a instancia lexitimadora dun poder político organizado segundo os principios da representación e os dereitos fundamentais e, por extensión, o corpo social así estruturado. Polo tanto, e simplificando moito as cousas, podemos dicir que neste caso a nación é a consecuencia dun tipo de vontade política colectiva. En cambio, para os primeiros é xusto ó revés: a nación, comunidade etnohistórica, é condición previa para que poida xurdir, en circunstancias adecuadas, unha conciencia nacional e o conseguinte nacionalismo: agora a conciencia é consecuencia non necesaria da existencia da nación, e esta pode preceder en moitos séculos ás primeiras manifestacións de

vontade política concordante. Esta última concepción, que é sen dúbida a de Murguía, como será a de tódolos nacionalistas galegos alomenos ata 1960, resulta a máis axeitada para os nacionalismos sen Estado emerxentes, pois permítelles autolexitimarse afirmando a existencia da nación malia a probada indiferencia para coa reivindicación nacionalista que adoita amosa-la maioría do pobo en cuestión durante as primeiras, e ás veces moi longas, etapas de xestación e consolidación do movemento. De aí a súa insuperada versatilidade ideolóxica e o seu extraordinario éxito en toda Europa dende mediados do século XIX.

Pero esta vantaxe política vai acompañada dunha dificultade teórica: ¿como se explica que durante tanto tempo o *Völksggeist* non se manifeste en forma de conciencia nacional socialmente asumida? Os organicistas, sexan de dereita ou de esquerda, procuran tapar esta fenda do seu edificio teórico cunha sinxela explicación: a conciencia nacional, derivación no subxectivo da obxectividade da nación, en realidade existiu sempre, se ben permaneceu *latente* no pobo mentres os sistemas políticos e as ideas imperantes non facilitaron ou non fixeron necesaria a súa manifestación. Con todo, ás veces sae á luz espontaneamente baixo o estímulo dunha agresión ou doutro feito illado para volver de contado á súa latencia anterior. Pero na época contemporánea, un conxunto de cambios decisivos crearon as condicións para acabar con esa situación, en particular o recoñecemento universal da nación como unidade política natural e a agresión sistemática dos novos Estados centralistas ás pequenas nacións que provoca nestas unha reacción “instintiva”, como en todo organismo vivo, pola supervivencia. Nesta situación histórica é posible facer *patente*, politicamente activa, esa conciencia latente, e tal é xustamente a misión principal dos nacionalistas: acorda-lo adormentado na mente do pobo, pois logo de logrado isto, será doado acada-los obxectivos políticos. Por esta razón priviléxíase tanto a acción lingüística e cultural como o recordo/invencción das glorias pasadas. Como di Murguía, cando intenta demostra-la antigüidade histórica do “espírito regional gallego”, nos documentos antigos “palpita el sentimiento nacional de Galicia; no ficticio, no hijo del momento y creado por el despecho, sino natural, espontáneo, en gran parte hijo de la dignidad herida, pero del todo debido á diferencia de sangre, de costumbres, de carác-

ter, de territorio” (1889a, p. 34). E por iso “con solo poner en frente de la vida actual de las provincias desheredadas el cuadro de su vida anterior, ya hace obra regionalista [...] Al calor de aquellos recuerdos se reanima el espíritu de resistencia provincial, en Galicia latente de siglos atrás [...] Por eso los primeros regionalistas fueron los historiadores” (pp. 19-20).

O SER DE GALICIA

Nas súas obras da etapa rexionalista, Murguía supera as dúas limitacións que lle impediran antes considerar a Galicia como unha nación plena: a influencia do concepto liberal-político de nación e a atrofia relativa do referente de negación-oposición. Como é lóxico, o concepto de Galicia que elabora agora é unha simple concreción das ideas xerais que acabamos de expor. Isto supón que *conceptualmente* Galicia é para el unha verdadeira nación, aínda que *terminoloxicamente* use as palabras ‘región’, ‘nacionalidad’, ‘patria’ con moita máis frecuencia que a adecuada de nación, e aínda que non estime conveniente pedir para ela a soberanía política, como sería coherente, e se conforme cun autogoberno parcial dentro dun Estado español descentralizado. Pero esta asunción plena da nacionalidade de Galicia achanza considerablemente o camiño do xurdimento ulterior das ideoloxías nacionalistas expresas, cousa que por certo poucos herdeiros lle recoñecerán debidamente.

É certo que en ocasións lle segue a chamar *nación* a España para adaptarse mellor ó ambiente, e que cando se refire a Galicia, Cataluña, etc., fala de “regiones, ó si se quiere mejor, las naciones minúsculas” (1889a, p. 4), pero estas concesións á galería non poden embaza-la rotundidade da súa afirmación do referente nacional propio cando entra de cheo na cuestión. Entón fala da “nación gallega” en tempo presente.⁷ Por exemplo (1899a, II):

Y nosotros no conocemos cosa más cruel y fuera de razón que contrariar tan por entero á un pueblo de más de dos millones de habitantes, que se diferencia de los demás que componen la monarquía española por todo, incluso por su aislamiento. Tiene territorio perfectamente delimitado, raza, lengua distinta, historia y condiciones especiales creadas gracias á esa misma diversidad, y por lo tanto necesidades que ella sólo mide en toda su intensidad, aspiraciones que ella sólo sabe a donde llegan. Constituye, pues, una nación porque tiene todos los caracteres propios de una nacionalidad. Suiza no tiene más población, ni Bélgica más territorio.

E establece a presenza de varias nacións distintas no seo do Estado español, que non da nación española (1889a, p.48):

Es un hecho, pues, que por el origen, por el territorio y el lenguaje, de igual manera que por su historia y la comunidad de sentimientos y deseos, estos pueblos del Noroeste forman una nación con caracteres propios, distinta de gran parte de las que constituyen el Estado español.

Estamos pois en presenza da tese central de tódolos nacionalismos non españolistas do primeiro tercio do século XX: España non é unha nación, senón un conxunto de nacións que conviven politicamente, de grado ou por forza, no mesmo Estado. *Neste punto alomenos, Murguía supera o horizonte propiamente rexionalista.*

Mais ¿por que é Galicia unha nación? Ou dito doutro modo: ¿como constrúe Murguía ese referente nacional afirmativo, que elementos o constitúen e como se articulan entre si eses elementos? Na cita anterior enumera algúns e esboza unha xerarquización. Parece claro que considera que o principal factor xenético é a orixe racial celto-aria que fai do galego un “pueblo numeroso y superior -por ser por entero céltico [...] por ser el más germanizado [...] y por no haberse contaminado con la sangre semita, que tanto domina en las comarcas” andaluzas e levantinas (1889a, p. 30).⁸ En efecto, os celtas “a través de los siglos y de las grandes catástrofes históricas, conservaron su fisonomía y sus rasgos más característicos”, polo que “todo lo que nos es hoy privativo, de ellos viene como de fuente limpia y perennial” ata o punto de que incluso “puede decirse, por lo tanto, que el actual sistema de nuestra población es el mismo que el de aquellos apartados tiempos” (1882a, pp. 30-38).

Pero celtas, suevos e demais supostos arios tamén habitaran outros lugares de Europa e España e non por iso tódolos seus descendentes forman agora unha soa nación, nin a Murguía se lle pasaba tal cousa polo maxín. Si pensaba que os netos dos celtas deran lugar a unha familia de nacións irmás (Irlanda, Gales, Escocia, Bretaña, Galicia, etc.) entre as que había estreitos lazos raciais e étnicos que conviría potenciar noutros eidos, pero non por iso deixaban de ser, na súa opinión, nacións diferentes. Nisto seguía a pensa-lo mesmo que na súa mocidade: as verdadeiras nacionalidades formáranse sempre pola comunión dunha raza e un medio xeográfico concreto. Idea esta que consideraba particu-

larmente aplicable a Galicia⁹ e que exercería trinta anos despois tanta influencia sobre Vicente Risco. O devir histórico desa comunión xerou, xa en épocas moi remotas, a verdadeira personalidade nacional galega, que chegou ó seu total desenvolvemento na Idade Media, cando calla o que para el é o terceiro elemento constitutivo en importancia dentro da etnicidade, a lingua: “Lengua distinta, se ha dicho siempre, distinta nacionalidad. Sintiéndolo así, Galicia se tuvo constantemente por nación de hecho” (1889a, p. 47).

Ese idioma galego, “vaso sagrado en que s’axuntan todo-l’os perfumes”, no que están “os principaes elementos d’a nosa nacionalidade”, que “nos da dereito â enteira posesión d’a terra en que fomos nados, que nos di que pois somos un povo distinto debemos selo” (1891c), transmite uns contidos literarios, un modo de ser e de pensar, un *Völksggeist* en suma que, sen embargo, non depende tanto do idioma mesmo –á maneira de Herder– como da conxunción raza-terra. Por iso, di Murguía, non debemos sorprendernos de que, por exemplo, a poesía en castelán dun Rodríguez del Padrón e a portuguesa dun Camoêns teñan ese inequívoco aire de familia.¹⁰ E pola mesma razón, tampouco ten maior importancia para Murguía que o idioma galego actual –malia conservar pegadas das linguas prelatinas que el sempre busca afanosamente– nin sequeira pertenza ó tronco lingüístico dos celtas primixenios.

Despois da etnicidade, así entendida, e que na concepción murguiana *abonda de seu para constituí-la nación galega*, a historicidade de Galicia é, en orde de importancia, a segunda clase de elementos constitutivos do referente afirmativo. Pero, ó contrario do que acontece cos tradicionalistas, a historia da nación non é fonte de lexitimidade para as vellas institucións sociais e políticas, senón mero elemento complementario que fornece a secuencia espacio-temporal dos feitos demostrativos da existencia do ser nacional, da súa xénese e evolución, así como dos precedentes de independencia ou autogoberno que reforzan a xustiza das reivindicacións actuais e poñen de manifesto que, se a nación loitou pola súa liberdade dende tempos moi remotos, era obviamente porque xa existía, co que afirmala hoxe non é un capricho de intelectuais á moda. Como xa vimos, Murguía marca, sempre que o estima politicamente necesario, a distancia que media entre o seu historicismo e o dos tradicionalistas. Por exemplo, di referíndose á cuestión foral (1882a, p. 14):

Al interés de los que representan ambos dominios, viene a mezclarse el amor immaculado de los que no quieren que se toque en manera alguna el arca santa de nuestras instituciones sociales. Mucho las amamos, mucho deseamos verlas perpetuarse como eterno y vivo reflejo de una nacionalidad no extinguida; pero confesamos que más que á las cosas de nuestra raza amamos todavía á nuestra raza infortunada. Y esta sufre y padece con el foro.

Esta evolución cara a un referente afirmativo plenamente organicista e o conseguinte desenvolvemento dun vigoroso referente de negación-oposición –do que falaremos despois– inciden inevitablemente na súa visión do devir histórico de Galicia que experimenta, *no que se refire á importancia relativa dos seus factores motores*, unha viraxe radical.¹¹ Nos parágrafos seguintes comprobaremos que, como xa dixen hai anos (1981a, I, p. 60; 1982, p. XXXI), a reconstrucción que fai agora Murguía do pasado de Galicia perde case toda aquela riqueza dialéctica que comentabamos para pasar a estar presidida e totalmente condicionada pola contraposición antagónica *Galicia versus dominador nacionalmente alleo* (sexa a Coroa de Castela, sexa o Estado español), vía un reduccionismo analítico que subordina a esa contradicción nacional tódolos demais procesos que afectan a Galicia, internos e externos. Deste xeito, Murguía senta xa as bases do que será a visión histórica imperante no nacionalismo galego do primeiro tercio do século XX.

En realidade, o dobre desenvolvemento de ámbolos dous referentes obrigábo, se quería mante-la coherencia do seu discurso, a altera-las bases interpretativas da historia de Galicia e das súas relacións con Castela primeiro e co Estado español despois. Por iso agora amortece a importancia da conflictividade interior galega como causa motriz, e carga case tódalas responsabilidades na acción antigalega do Outro nacional. O seu afán de presenta-la nación galega como un organismo unido, como unha persoa histórica que, se é boa e superior en canto tal, tamén debe selo en todas e cada unha das súas partes, fai que desaparezan, como por arte de encantamento, as eivas, maldades e condenas que en 1865 amoreaba sobre a nobreza galega. E non só iso, senón que esta clase social empeza a compartir cos campesiños a condición de clase nacional nun reparto de funcións histórico-nacionais que atribúe a estes o papel de depositarios naturais, inconscientes e orgánicos das esencias da galegitude, e resévalle á nobreza a misión consciente de adaíl na loita por dota-la nación da sobera-

nía política que lle corresponde, co que o cambio de avaliación nacional da nobreza é realmente espectacular respecto de 1865. As clases medias urbanas, as “burguesías”, conservan a súa función de portadoras da liberdade política no seo da sociedade galega, pero o seu enfrontamento coa nobreza por tal causa está agora moi esvaído e a responsabilidade dos éxitos e fracasos da marcha cara á liberdade remítese cada vez máis ás argalladas do poder político exterior para asegura-la súa dominación sobre Galicia. E por suposto o sangue celtosuevo determina, máis ca ningún outro factor, a bondade intrínseca das tendencias sociopolíticas de *tódolos* galegos. Estas son as ideas básicas que Murguía desenvolve tanto na súa obra sobre o foro en 1882 como na súa resposta a Sánchez Moguel en 1889 ou na súa conferencia na Lliga de Catalunya en 1890.

E así, logo de insistir outra volta no celtismo orixinario e no precedente suevo de independencia, explica en clave exclusivamente nacional “todas las rebeliones separatistas acometidas por la nobleza gallego-sueva” dende o principio da monarquía asturiana, pois no fondo eran loitas de suevos contra godos e, en consecuencia, “se trataba de algo más que de satisfacer las ambiciones de la nobleza gallega” (1882a, pp. 97-99, 51-52). Resta importancia ó antagonismo social entre nobres e servos e remíteo á cuestión nacional, pois por un lado “las clases puramente serviles fueron poco numerosas en este antiguo reino y que, así y todo, fueron casi una importación extraña, ó mejor dicho, hijas de una influencia agena al espíritu del pueblo gallego” e, por outro lado, “entre la rebelión de los condes y la de los siervos gallegos apenas mediaron años. No soportaban los primeros el yugo político de los godos; los segundos no se acomodaban á la servidumbre que gentes extrañas habían introducido ó cuando menos generalizado y hecho más dura [...] Lo que deseaban los próceres galicianos, en sus eternas revueltas, coronadas muchas veces por el éxito y no pocas con la proscripción y la muerte, *era en el fondo lo mismo que lo que pedían los siervos. Unos y otros echaban de menos su antigua patria y su ley antigua*” (1882a, pp. 84, 72-73. Grosas miñas).

Polo mesmo, “el día en que la nobleza castellana empezó a dominar en los consejos [da Coroa], la gallega se dió por tan sentida, que en poco estuvo que este reino no fuese de nuevo un hecho. Sólo la ineptitud del príncipe D. Juan pudo hacer que abortasen sus ambiciones”. E se durante a crise do século XIV

Galicia tampouco logrou separarse da monarquía castelá non foi a causa das liortas intestinas, a cobiza e a tiranía da nobreza –como dicía en 1865– senón porque a opresión castelá a enfeblecera tanto como clase nacional que “ya no quedaba entre nosotros más que una ó dos casas nobles que importasen y pudiesen aspirar al trono” e porque “la ambición de las casas reinantes de León y Castilla lo impidieron” (1889a, pp. 31-36, 48). Pero se a nobreza galega non puido dar a Galicia a independencia, ó parecer por causas alleas á súa vontade, alomenos fixo unha decisiva contribución á pervivencia da conciencia nacional e da bandeira por excelencia da nacionalidade, a lingua (1889a):

La monarquía [de Castilla y León] era una pero los pueblos permanecían tan separados como cuando vivían bajo el poder de sus respectivos príncipes. En prueba de ello véase como á su hora se manifestaba el sentimiento nacional, ya por medio de las clases nobiliarias que se quejaban del olvido en que se las tenía, ya por las abortadas tentativas de reconstrucción de la monarquía leonesa, bajo la denominación de reino de Galicia. [p. 48]

.....

Llegó pura [la lengua gallega] hasta principios de siglo, y si bien se deja comprender que, para que perseverase culta y perfecta, necesitaba, á falta de su cultivo literario, que fuese común a todas las clases sociales. Lo fue. La hablaban todas, pero en especial las clases nobiliarias. Aun son hoy éstas las que mejor la hablan y la hablan con predilección [p. 36.]

Está claro que Murguía dá agora versións incomprensibles de certas situacións (¿que estranxeiros puideron introduci-la servidume en Galicia senón os señores baixorromanos ou altomedievais que el nos presenta como clase “nacional” de intereses basicamente coincidentes cos dos servos?) ou fornece representacións simplemente falsas da realidade (por exemplo, da realidade sociolingüística) con tal de afortala-la súa tese central.

Tampouco ten agora reproche ningún para a nobreza na decisiva divisoria dos séculos XV-XVI. Na súa nova versión, señores e viláns son vítimas por igual da habelenciosa política centralista de Sabela I, “quien tuvo la habilidad de apoyarse alternativamente, ya en los nobles, ya en los comunes, á los cuales se halagó con todo género de franquicias de que después se les fue despojando poco a poco”, incluídas as irmandades galegas, organización “eminente popular, [que] vino a constituir una verdadera cámara de los comunes” [!!] e que, ó xurdiren antes que as castelás, son “una prueba de la inferioridad de la capacidad política” de Castela. Murguía só lles reconece agora ós Reis Católicos unha cousa

boa: instituí-la Junta del Reino, “genuino elemento nacional” que nacera do impulso antinobiliar do “brazo popular”. Gracias a ela cre poder dicir “sin temor de que nadie nos desmienta que la condición política y civil de mi país era, si no completamente igual á la de las provincias vascas, sí muy parecida” (1891b).

Polo demais, e aínda que Murguía non chega a inverte-la súa valoración anterior da execución de Pardo de Cela ata convertelo en heroe nacional como empeza a facer Lamas Carvajal e se limita agora a gardar silencio verbo deste asunto, apón arreo tódolos males e a decadencia de Galicia durante a Idade Moderna *exclusivamente* á política centralizadora e opresora do novo Estado español e ós abusos e roubos dos estranxeiros (casteláns) que acaparan cargos públicos ou eclesiásticos. No plano político, os correxidores e bispos veñen de fóra para anularen a nobreza, desprazaren o idioma galego en beneficio do castelán e, en suma, domaren o país (1891b):

Esta misma separación de hecho, este olvido en que se nos tenía, hizo fácil (aunque parezca una contradicción) las ingerencias del poder central que para combatir nuestra nobleza, por instinto casi, refractaria á Castilla, no sólo empezó por llevar á las sillas episcopales del antiguo reino á obispos extraños y que la trataban como tales, sino que trató de dominar en villas y ciudades por medio de los corregidores que nos enviaba; oficiales inferiores es cierto, pero que por sus funciones estaban muy en contacto con el pueblo y que sosteniendo como castellanos la supremacía de la corte, introdujeron en los documentos públicos la lengua oficial, y mantuvieron y explotaron en favor de los suyos, la hostilidad de nuestro pueblo, contra la nobleza gallega, que fue el modo más seguro de vencerles a todos.

No plano económico, a desvirtuación do foro, que causou “la ruina de la patria gallega y la de nuestras clases agrícolas”, foi debida a “gentes ajenas a nuestro país” (1882a, p. 207) e concretamente ós abades casteláns que se fixeron co control dos mosteiros galegos e dende alí espoliaron a riqueza de Galicia enviándoa a Castela (1891b), e ademais agravaron a situación dos labregos intentando despoxalos do dominio útil. Por fortuna, “Galicia y sus más genuinos representantes” conseguiron no século XVIII poñer fin a “las amargas de mi provincia durante los 200 años en que triunfaron los monjes extraños”¹² gañando o preito foral en 1763 e devolvendo ó foro “su verdadero y esencial carácter, esto es, la perpetuidad”. Deste modo, Murguía asume sen pestanexar os argumentos da fidalguía galega, á que por certo tampouco fai crítica algunha –ó contrario que en 1865– e transmuta en antagonismo Galicia-Castela a súa

loita durante a Idade Moderna contra o dominio directo do clero regular arredor do reparto da renda agraria. E aquí remata a súa revisión do pasado do país. As súas valoracións das consecuencias que a instauración do Estado liberal tivo para Galicia pertencen en realidade á análise murguiana da actualidade.

Respecto dos elementos estruturais socioeconómicos, Murguía non os inclúe no seu concepto de Galicia-nación, alomenos dun modo estable. Xa vimos que nin sequera o fai co foro, malia cualificalo de “forma de poseer propia de mi país”. O seu liberalismo impedíalle incorporar á esencia nacional ese “contrato tan puramente feudal, que tomó forma propia y se encarnó en nuestras costumbres el día mismo en que nació entre nosotros el feudalismo” (1882a, p.13). É claro que, ó contrario cós tradicionalistas, non fai depende-la nacionalidade, nin sequera parcialmente, da continuidade dun determinado modo de produción. Só cabería considerar unha posible excepción a esta regra: a exaltación do carácter rural do país. Pero o certo é que a idealización do mundo campesiño non se acompaña nel dunha defensa das relacións de produción precapitalistas nin dun rexeitamento do mundo urbano e industrial, senón todo o contrario, polo que non hai en realidade tal excepción. Para Murguía, ningunha estrutura socioeconómica é consubstancial co ser nacional galego.

Por último, do que levamos dito, e en especial da súa reconstrución da historia de Galicia, dedúcese que ningún sistema político é para Murguía elemento constitutivo da nación en si, senón continxencia pasaxeira e cambiante. É certo que aposta por un, o liberal-democrático, por estimalo máis xusto e beneficioso, pero isto é para el independente dos requisitos de existencia da nación/rexión galega. É certo tamén que a nacionalidade indiscutible de Galicia a move unha e outra vez cara á independencia ou ó autogoberno, pero, na súa opinión, que a consiga ou a perda non implica que pase do ser ó non-ser nacional ou viceversa.

En consecuencia, Murguía configura o seu referente afirmativo con dous tipos de elementos constitutivos: o principal e case autosuficiente é a etnicidade; o secundario, pero importante sobre todo no conxunto da súa teoría, é a historicidade.

En concordancia coa plenitude que ten nel esta afirmación nacional de Galicia, os demais referentes amosan unha evolución paralela.

En primeiro lugar, o referente de negación-oposición desenvólvese ata o punto de negar, por primeira vez no galeguismo, que España sexa unha nación propiamente dita. Murguía deixa moi claro no seu discurso rexionalista que concibe España como a agrupación dun conxunto de razas-nacións dentro dun Estado, nacións que non só son diferentes senón nacionalmente opostas en moitos aspectos. Esta tese básica, tan necesaria na España contemporánea para o nacemento dunha ideoloxía verdadeiramente nacionalista non española, é formulada nidamente por Murguía xa en 1886:

Dígalo nuestra España, en donde viven en perpetuo conflicto intelectual, pueblos verdaderamente europeos, y pueblos cuyo origen, cuya raza y civilización son por entero africanos [...] ¿Y creéis acaso que estas diversas agrupaciones distintas por la sangre que las anima, por la tierra que las alimenta, y por las gentes de quienes vienen no han de sentir la influencia de los medios en que viven, y no ha de ser visible todo esto en las manifestaciones de la voluntad y la inteligencia? [...] ¿Qué lazo de sangre, qué lazo histórico ha de unir naciones cuya cultura tiene tan distinto origen y fundamento? [1886c].

E como estes procesos históricos diverxentes xeraron (á parte do éuscaro que xa estaba) tres idiomas e tres civilizacións diferentes, conclúe: “¿Creeis, pues, que basta un derecho y bastan cincuenta años de centralización para borrar de una vez para siempre las diferencias de clima, de historia y de sangre?”

Sen embargo, Murguía formula a negación de modo que faga posible un rexionalismo/nacionalismo autonomista (ou, nos seus sucesores, federalista), pero non separatista. Por iso non nega que a súa nación pertenza á española, senón que nega que a nación española exista. Isto permite situa-lo ente histórico España, que agora non é nación, por riba e a salvo dos antagonismos nacionais. En cambio, se recoñecese simultaneamente a existencia da nación española e a da nación galega, a única conclusión politicamente coherente sería o separatismo, á maneira dun Sabino Arana, ou como moito a federación/confederación entre Galicia por un lado e o resto (nación española) polo outro. Pero postulando que España é un Estado formado por máis de dúas nacións ábrese o camiño da reorganización do marco común de convivencia mediante unha remodelación dese Estado que satisfaga a todas e asemade conserve e mesmo amplíe a unidade histórica hispánica. A separación non é, daquela, unha consecuencia necesaria da identidade nacional, pois formar parte de España non implica ser subsumido por outra nación, senón simplemente un último recurso

en caso de que se demostre imposible esa remodelación do Estado común. E o autonomismo non equivale a renuncia ó nacionalismo, senón unha solución que, dadas as circunstancias, pode se-la máis aconsellable política e economicamente para a nación propia.

De todos modos había un feito ineludible: o Estado español real e presente (non o ideal e futuro) exercía, na súa opinión, unha forte opresión cultural-nacional e levaba a cabo unha política centralizadora e espoliadora. ¿Quen era *nacionalmente* responsable disto se non había nación española? Só podía ser unha ou algunhas das nacións integrantes dese Estado, e aí radicaba a dimensión opositiva deste referente. A identificación dese opoñente, que na súa reconstrucción histórica era claramente Castela, como vimos, non resulta tan precisa nas súas análises do presente como o será nos ideólogos da fase nacionalista. Con todo, amosa uns perfís ben perceptibles que ademais están debuxados co tiralíñas do seu racismo teórico: os opoñentes, que ás veces se tornan culpables universais, son os que levan no corpo sangue semito-africano. E canto máis sangue africano, peor. De aí que, curiosamente, Andalucía saliente de cando en vez máis que Castela neste negativo.¹³

A oposición irreductible que afasta os galegos, “de sangue superior” e “dobremente xermánicos e libres”, deses homes “d'a Bética, e d'a Cartaxinesa” que son “dobremente semitas po-l'a raza, e po-l'a ley e o modo de concebila” (1891c), débese “á algo que indica antagonismos y antipatías naturales, hijas de la sangre y en ocasiones de la historia también, y que por lo mismo son su racional [!] fundamento” (1889a, p. 10). En consecuencia, “se fai patente pra nos, o perpetuo conflicto en que, en todo-l'os ordens, vivimos con vosco. N'a relixión, n'o arte, n'a ley –a ley nosa porque sodes libres– somos alleos os uns ôs outros”.

Estas rotundas oposicións complementáanse cun amplo abano de amigos e irmáns. O referente de reintegración, Portugal, supera a súa atrofia anterior como consecuencia do predominio da etnicidade dentro do referente afirmativo e do desenvolvemento do negativo. Portugal, non só contén unha parte da nación común galaico-portuguesa, traumáticamente escindida pola loita entre Estados (1889a, p.45; 1891c), senón que coa súa presenza mantén aberta a posibilidade dunha reintegración política real.

Respecto do primeiro, Murguía é moi claro, aínda que por razóns de oportunidade prefire manifestarse por boca allea (1889a, p. 45): “la opinión general entre los escritores lusitanos es que, fuera de los Algarbes, las demás provincias portuguesas constituyen una entidad nacional que sólo estará completa cuando se les una Galicia formando ‘una *nación étnicamente homogénea* desde Finisterre á Mondego’, como afirma el mismo Oliveira Martins”. E no discurso de Tui (1891c) establece a identidade nacional pola vía da lingua: “Vede, po-l'o mesmo, meus señores, si podemos decir con verdade, que nunca, nunca, nunca, pagaremos ôs nosos hirmans de Portugal o que nos haxan conservado este e outros recordos, e sobre todo qu'haxan feito d'o noso galego, un idioma nacional”.

Respecto do segundo, reforza a reivindicación rexionalista amagando coa posibilidade da reintegración (1889a, p. 7): “El peligro que por esto corre el Estado español, de que se ahonden las diferencias que nos separan, y conviertan en marcada hostilidad las relaciones que al presente unen á las diversas nacionalidades de que se compone, es tanto más serio, cuanto que Galicia se halla constantemente solicitada por Portugal, y que puede en un momento dado venir en su auxilio y tomarla para sí, sin que nos duela ni mucho menos”.

Non obstante, nesta valoración hai certas sombras, que son consecuencia directa da hipervaloración teórica da raza. En realidade, o verdadeiro referente de reintegración para Murguía non é todo Portugal senón soamente o Portugal galaico, co que a operatividade propiamente política deste concepto fica moi diminuída, reducida só a instrumento co que facer forza en favor dunha descentralización do Estado español. E así, falando dos contrastes que observa entre os habitantes do Norte e do Sur de Portugal, di (1889a, p. 45): “¿Y será todavía necesario advertir que esas diferencias, más o menos acusadas, indican conflicto entre dos pueblos de sangre y origen distintos, superior y ariano el uno, semita é inferior el otro?”.

Por último, en Murguía están xa ben diferenciados os tres tipos de referentes analóxicos que se manterán no galeguismo ata 1936:

a) As nacións célticas (Bretaña, Gales, Escocia, Irlanda), irmás de sangue, de espírito e en parte de cultura, coas que aínda hoxe non faltan os paralelismos máis diversos. Por exemplo, coida que a similitude entre os réximes de propiedade da terra de Galicia, Bretaña e Gales se debe á común orixe céltica

(1882a, pp. 40-42). Delas salienta Irlanda, análogo nado no primeiro provincialismo, que se constitúe simbolicamente case nun alter-ego nacional de Galicia. De aí que nos lembre que Rosalía arelaba “la libertad de la Irlanda española” (*La Patria Gallega*, 15-V-1981, p.5), que insista tanto no mito do poboamento primitivo da verde Erín polos fillos de Breogán, que considere tan semellantes os problemas agrarios de Galicia e Irlanda, e que lles poña sempre como exemplo ós galegos a loita nacional dos irlandeses (1881a).

b) As nacións (“rexións”) que, como Cataluña e o País Vasco, eran as aliadas naturais de Galicia na súa loita por cambiar radicalmente o Estado español, aínda que non haxa con elas vínculos étnicos (pero si históricos, que se mencionan sempre que convén). Polo tanto, cómpre consolidar esa alianza e segui-lo exemplo das que, como Cataluña, contan cun rexionalismo máis forte e organizado (1889a, p. 4).

c) O resto das nacións sen Estado de Europa. Sen parentesco étnico nin posible relación histórico-política, funcionan sen embargo como probas complementarias da actualidade e universalidade do problema nacional, da xustiza das reivindicacións nacionalistas e da viabilidade da loita polas liberdades nacionais.

En conclusión, parece innegable que Murguía desenvolve nestes últimos lustros do século XIX un concepto de nación galega plenamente diferenciada de calquera outra, a pesar de que os denotativos sexan aínda oscilantes (nación/nacionalidade/rexión/provincia) e de que non tódolos rexionalistas asuman a radicalidade ideolóxica deste concepto que, por outra parte, nin sequera o propio Murguía leva ás súas últimas consecuencias político-programáticas, como teremos ocasión de comprobar.

En todo caso, coa formulación murguiana da idea de Galicia-nación complétase a lenta xénese do discurso nacional alternativo que se iniciara en 1840-46, sen prexuízo de que, a partir deste nacemento, continúe a súa evolución e diversificación.

O DEBER-SER DE GALICIA

É indubidable que unha das partes decisivas de calquera teoría ou ideoloxía política é o proxecto, o conxunto de propostas de transformación/conservación.

vación do sistema que, en concordancia co resto desa ideoloxía, se coida óptimo ou mellor para o grupo humano en cuestión. Porén, e malia o peso insuperado de Murguía como ideólogo maior do galeguismo decimonónico, esta parte é a menos desenvolvida do seu pensamento, algo explicable pola considerable atrofia política –que non ideolóxica– propia do provincialismo e do rexionalismo galegos. Con todo, nos seus escritos e pronunciamentos públicos esbózase, como non podía ser menos, un conxunto de remedios para eses problemas que detecta en función da súa particular visión do pasado e do presente do país. Nisto tamén hai claras diferencias entre o momento provincialista e o momento rexionalista da súa traxectoria.

Durante o período isabelino, Murguía, como tódolos provincialistas, amosa unhas especificidades que en realidade son prepolíticas: a) a defensa, cultivo e difusión do redivivo galego literario; b) o estudio e glorificación da historia de Galicia; c) a preocupación polo “carácter” dos galegos como factor condicionador importante da súa situación en tódolos ámbitos; e d) a actitude de afirmación da dignidade e da bondade de Galicia, fronte aldraxes externas reais ou supostas. En cambio, as súas actitudes propiamente políticas fican subsumidas no proxecto progresista español, iso si, en vea descentralizadora: vocación democratizadora do sistema político español e procura de procesos de modernización socioeconómica para supera-lo atraso, a pobreza da maioría e a emigración.

E así, por exemplo, a mensaxe que emite *La Oliva* en 1856-57, da que Murguía era mentor ideolóxico, é de aberta oposición ós moderados e de preocupación continua polo atraso de Galicia, pola mellora da agricultura e a sorte dos labregos, pola promoción do ferrocarril, o telégrafo, o comercio, a industria e mesmo os anuncios, “agentes de civilización”. E todo isto unido a unha actitude claramente galeguista, pois como dicía o seu prospecto anunciador de 15-I-1856 –no que por certo, á parte de pedir “el mayor bien para el mayor número”, actúa con moita forza o análogo irlandés– Galicia sería

Objeto preferente de nuestros pobres trabajos, contribuyendo a elevarla al rango que le corresponde [...] Porque Galicia fue olvidada hasta de sus propios hijos y aunque la Irlanda ha sido maltratada, cual acaso ningún pueblo de la historia del mundo, sus hijos no son más que *uno*, tratándose de su querida patria: los de Galicia son sobrios, trabajadores y económicos, y se ven no obstante obligados a emigrar [...] a los de la famélica Irlanda sucede lo mismo [...]

Galicia como Irlanda no fue más que un país de conquista para ciertas gentes.

A revolución de 1868 implica unha fonda cesura que afecta tamén ó devir do galeguismo. Nos primeiros momentos do sexenio hai unha iniciativa, que coñecemos gracias a F. Rodríguez (1988, pp. 81s), para articular unha alternativa política provincialista dende posturas non moi radicais. Non é aventurado albiscar-las ideas e mesmo a prosa de Murguía detrás do manifesto “A Galicia” (El *Imparcial*, 7-I-1869) co que un grupo de “liberales gallegos” residentes en Madrid e “simpatizantes con la monarquía parlamentaria” propoñen ós seus “compatriotas” a participación nunha chamada *Unión de Galicia*, co gallo das próximas eleccións a Cortes Constituíntes, previstas para os días 15 a 18 de xaneiro. O propio nome do proxectado grupo así como o teor do manifesto é nidiamente provincialista. De feito, é o canto do cisne do provincialismo político:

...experimentemos hoy la satisfacción más inefable al anunciar a nuestros paisanos y adeptos el importante y trascendental acontecimiento de constituirse en la capital de la nación, para los más altos fines posibles, una poderosa asociación compuesta de elementos propios [...]

Hállase la desventurada Galicia en un triste y deplorable estado de abandono: sólo la *sincera unión* de sus hijos podrá rescatar su ofendida dignidad y su merecida estimación en el concurso de todas las provincias de España.

E a continuación expoñen unha nómina de problemas e reivindicacións que constitúe a versión máis completa do programa provincialista nun só documento. E así, denuncian a ausencia de Galicia entre os pobos industriais de Europa, a emigración especialmente entre os novos, a ausencia de ferrocarril malia se-la provincia máis cargada de impostos, o abandono dos portos e dos camiños veciñais, a “estremada división y subdivisión de la propiedad y el insoportable gravámen con que la oprimen foros y subforos [...] causa principal de servidumbre y decadencia”, o estanco do sal, as corruptelas da administración local, as coaccións electorais e o cunerismo. En contraposición, exaltan o “acto solemne y soberano del sufragio” e din que a Unión de Galicia ten como obxectivo facer imposible “la encarnación de candidatos extraños” e conseguir que a representación de Galicia corresponda a fillos do país.

Sobre estas bases, durante a primeira década da Restauración, o tardoprovincialismo vai perfilando mellor a especificidade do seu discurso en tódolos eidos, entre outros motivos porque, logo do susto da I República, se acrecenta

a vocación centralista da maior parte dun nacionalismo español que empeza a ollar con lupa e a combater calquera manifestación, por pequena que fose, que puidese poñer en dúbida a pretensión de unicidade, agora tamén orgánica, da nación española. E o provincialismo, por reacción, ten que afirmarse tamén máis. Tal fará, entre outras publicacións periódicas, *La Ilustración Gallega y Asturiana*, dirixida por Murguía, que insiste nas mesmas cuestións, especialmente no cunerismo caciquil e no atraso. E así, o 10-IV-1879, amén de considerar que a conclusión do ferrocarril do NO é un dos principais problemas de Galicia, aconsella ós seus lectores que, ante as próximas eleccións, os galegos, con independencia dos partidos, “elijan en primer lugar a los hijos del país, prefiriendo siempre y poniendo por delante á todos aquellos que le honran por sus dotes y talento, por su carácter ó por sus servicios en favor de la tierra natal”.

En todo caso, nin Murguía nin ninguén dentro do tardoprovincialismo elabora nada que se poida chamar programa político ou proxecto completo de futuro.

Xa na fase rexionalista, Murguía, e con el o rexionalismo liberal, fai unha análise dos problemas de Galicia que parte de dúas premisas: 1ª) Galicia, rexión desatendida e oprimida, sofre un longo proceso de desnaturalización cultural e sometemento político; e 2ª) Galicia ten unha constitución esencialmente campesiña e mariñeira que manifesta un acusado arcaísmo e atraso económico. Isto último lévaos a centra-las súas preocupacións no mundo rural e induce neles unha relativa indiferencia para coa situación dos obreiros urbanos, pero non tanto por clasismo senón por entenderen que, alomenos de momento, o proletariado era algo bastante alleo ó universo galego.

Leandro Saralegui, o galeguista decimonónico de formación económica máis sólida, é un dos poucos que percibe que Galicia, malia o seu atraso e ruralismo, tamén empeza a estar afectada pola propagación do capitalismo e polos seus problemas sociais específicos. Nun artigo dedicado á cuestión obreira en Galicia (1893), feito insólito na prensa rexionalista, mestura unha afinada análise da situación do proletariado europeo con criterios organicistas á hora de aplicala a Galicia. Logo de reconece-la pouquidade da industria no país por mor do seu atraso, afirma que a “cuestión social” en Galicia, e concretamente a

influencia nociva das teorías socialistas e anarquistas, non podía ter nunca a gravidade coa que se manifestaba noutras partes, non só por ese atraso e pola abundancia de pequenos propietarios, senón tamén polas “condiciones propias del genio peculiar y exclusivo” dos galegos, e concretamente polo seu sentido “práctico y analítico” e polo seu “sentimiento innato de la propiedad”, que os vacinaban contra utopías e excesos reivindicativos. Non obstante, e por se acaso, rexeita como bo liberal clásico calquera intervención dos poderes públicos que persiga protexer burocráticamente os obreiros e anima a estes a progresar por si mesmos mediante a libre asociación sindical, a creación de mutuas e, sobre todo, a extensión dun tecido de cooperativas de produción e consumo.

En calquera caso, case todos opinaban que o gran problema socioeconómico de Galicia, por non dici-lo único, estaba no sector primario. Murguía (1892a) expresa ben esta actitude común a tódalas tendencias do rexionalismo e mesmo do nacionalismo posterior: “Pensad que de dos millones de habitantes que cuenta Galicia, millón y medio es de campesinos y marineros, pisados por los caciques, explotados por todo género de publicanos, comidos por la usura [...] Almas compasivas á quienes el malestar del obrero asombra y entristece, volved los ojos hacia esa gran parte de la familia gallega que sufre y calla, paga y se resigna”.

Esta centralidade da cuestión agraria obrígao a considerar outra volta a relación entre o réxime de propiedade e a situación da sociedade rural, e faino nunha voluminosa monografía sobre o foro (1882a). Principia con afirmacións de talante nidiamente progresista e antiforal. E así, dinos que co seu estudio quere contribuir “a la obra de la emancipación de nuestras clases trabajadoras” e que “el foro tiene que llegar a su última y forzosa evolución devolviendo al forero lo que la desgracia quiso que perdiera en amarguísimos días” (p.14). Máis adiante coida inevitable e xusta a redención dos foros “que había de reunir en mano del útil, la plena propiedad del predio que llevaba” e lamenta que a desamortización non abolise os foros de orixe eclesiástica co que “a cuestión foral quedaría entonces resuelta de plano y como quien dice decretada la felicidad de nuestro pueblo”. Sen embargo, cando chega o momento de propor medidas concretas, xa que as xeracións precedentes non tiveran a amabilidade

de deixa-lo problema resolto, a súa postura échese de ambigüidades e caute-las que, por certo, pervivirán longo tempo no galeguismo. Para empezar, sáca-lle ferro ó asunto: estima que a Pragmática de 1763 resolvera a medias o proble-ma agrario e di que o preito foral, que fora no século XVIII “nuestra cuestión social”, agora “ha perdido toda su gravedad, por más que conserve todavía su antigua importancia” (pp. 9-12). E logo dunhas enigmáticas consideracións sobre o prezo da terra en Galicia, a enorme absorción de capital que implicarían as redencións, etc., conclúe: “Así, pues, nosotros no tenemos aconsejar la conservación del foro y pedir que se organice debidamente”. Apoia as tímidas reformas aconselladas por Viñas á Sociedade Económica de Amigos del País de Santiago e láva as mans coma Pilatos pedíndolles ás partes enfrontadas “una buena voluntad y un espíritu de concordia en lo que se necesite”.

Non obstante, todos coinciden en denuncia-la penosa condición dos labregos que, case como servos medievais, “viven y mueren esclavos de todos y de todo: de la ley, del impuesto, de la renta, del capricho de los que pesan sobre ellos” (M. MURGUÍA, 1889a, p. 6), e son vítimas do caciquismo, da usura, do Estado e do atraso xeral do país. Unha das consecuencias da miseria campesiña é a emigración que, porén, é valorada dun modo ambivalente pois se ben se considera unha traxedia social e humana, non deixa de presentar para os rexionalistas, como antes para parte dos provincialistas, algúns aspectos positivos, pois gracias a esta válvula de escape moitos galegos podían achar fóra o que se lles negaba na súa terra: liberdade, traballo e educación.

Pero esta preeminencia do mundo rural nas análises do rexionalismo libe-ral non conduce, como ocorrerá en cambio coa tendencia tradicionalista, a un rexeitamento da cidade e da industria moderna en canto fenómenos intrinse-camente prexudiciais para as esencias da galeguidade nin, por conseguinte, desembocará nun intento de soluciona-los problemas mediante a reafirma-ción da ruralidade “natural” de Galicia, nun retorno utópico a un mítico pasado de harmónica convivencia entre propietarios e traballadores precapitalistas. Moi ó contrario, o rexionalismo liberal relaciona eses problemas agrarios coa pouquidade do capitalismo e da urbanización de Galicia. Por iso Murguía, facéndose eco de Faraldo, lamenta que “no tenemos una sola ciudad populo-sa, porque todo elemento de riqueza se escatimó a nuestras poblaciones

durante siglos”. E por iso todos continúan con acrecida insistencia as denuncias dos provincialistas pola carencia das comunicacións, especialmente os ferrocarrís, necesarias para impulsar unha economía moderna.

Pero, á hora de identifica-las causas deses males, aparecen significativas diferencias de criterio. Mentres un Curros reparte responsabilidades entre o Estado centralista, os seus impostos e os seus caciques, por un lado, e os exactores galegos do excedente agrario (fidalgos, rendistas novos, cregos) polo outro, Murguía, en consonancia coa súa revisión xa exposta da historia de Galicia, silencia canto pode o papel dos protagonistas galegos do atraso para expoñelo en abstracto, sen sinalar máis responsables propiamente galegos que os caciques, que en realidade son para el case axentes foráneos na súa condición de sipaios do Estado español. E así, relaciona a atonía do único movemento rexenerador que concibe –o rexionalismo– co “predominio grande, dominador, absoluto de los intereses políticos del momento sobre los del país. Permite y sostiene tan fatal predominio la falta de una ciudad más populosa que las que hoy contamos, la falta de grandes centros fabriles y los intereses que estos engendran”, razón pola que a xuventude se orienta á burocracia e se “aparta de aquellos caminos seguros aunque largos del trabajo diario y personal, fuente de la verdadera prosperidad de los pueblos y los individuos” (1891b, p. 3).

Pero, aínda recoñecendo así a negativa influencia do subdesenvolvemento, coidan que a causa última deste e de tódolos demais males de Galicia é de índole esencialmente política e radica na “centralización: esa nova praga que veu á substituir n'o mundo moderno, co nome de liberdade, â liberdade mesma”. Para estes liberais do galeguismo finisecular o verdadeiro inimigo a combater era paradoxalmente ese fillo espurio da liberdade, ese produto maior do liberalismo español: o Estado centralista e caciquil. Del veñen as grandes miserias sociais de Galicia, porque, Murguía (1892a) *dixit*, “con una mano se le dieron [ó labrego] los derechos que con la otra se hacen ilusorios, porque con una ley se libértó la tierra de las cargas que la aniquilaban y con cien otras se le aumentaron; porque por un lado se le dió la libertad, y por otro se le impuso la mayor de las tiranías; porque se le libró de sus antiguos señores, piadosos para él [?!], y se le dejó a merced del cacique, ese nuevo señor feudal sin entrañas”. E dese

Estado veñen tamén as grandes miserias políticas: “El caciquismo! he aquí el enemigo, el verdadero hijo de la centralización que privándonos de nuestras antiguas libertades no nos permite gozar de las nuevas!”

En consecuencia, aínda que evidentemente aspira a acabar co atraso e a miseria –vía a transformación económica do campo e da cidade–, a reduci-la emigración e a regaleguiza-lo país en tódolos ámbitos, está convencido de que non será posible avanzar apreciablemente cara a eses obxectivos se previamente non se resolve o problema político. Isto é, sen a depuración radical do sistema político e sen a erradicación do centralismo. Instauración dunha verdadeira democracia representativa, rexionalización do sistema de partidos e consecución da autonomía política para Galicia son, xa que logo, as tres caras dunha mesma e gran solución da que derivarán necesariamente tódalas demais. Para a primeira, a receita é común coa das outras tendencias democráticas (limpeza electoral, eliminación do caciquismo e dos deputados cuneros, reforma ou supresión das Deputacións Provinciais, etc), coa salvidade, xa mencionada, do accidentalismo rexionalista no que atinxe á forma do réxime político español. Verbo da terceira, a máis importante, o rexionalismo liberal, ó contrario có tradicionalista e o federalista, non ten un auténtico proxecto alternativo de Estado. Limitáase a enuncia-los criterios básicos da súa reforma e da conseguente autonomía política que procura, entre os que salienta a existencia dunha capacidade lexislativa propia. Unha vez máis, Murguía expresa mellor ca ningún as arelas desta tendencia (1892a):

que en lo nuestro, solo nosotros hayamos de poner la mano;
 que lo nuestro predomine en las cosas del país y las legimite;
 que los que hayan de representarnos en el Parlamento sean nacidos en Galicia;
 que todo el que ejerza en Galicia cargo alguno y en especial las primeras funciones públicas, lo mismo en el orden civil que en el religioso, sea hijo del país;
 en fin, que nuestra libertad provincial sea una verdad, y que no nos envíen de Madrid hechas las leyes y los que han de aplicarlas, sino que aquí las elaboremos atendiendo á nuestra tradición, a nuestro sentimiento nacional, á nuestras necesidades.

Naturalmente, o instrumento idóneo para chegar a esa meta é o rexionalismo. Un rexionalismo entendido como movemento aglutinador de tódolos galegos de boa fe e, xa que logo, superador das divisións de partido e credo

que, alomenos mentres non se resolvesen os problemas fundamentais de Galicia, só servían para perpetuar a súa prostración e sometemento. Pero esta arela unificadora implicaba, nas condicións sociopolíticas concretas da Galicia finisecular, a renuncia a un verdadeiro programa, fóra das reivindicacións lingüístico-culturais e autonomistas. Os pronunciamentos de Murguía, como os de Brañas, en *La Patria Gallega*, voceiro da Asociación Rexionalista, son por tal motivo dun teor moi vago, mesmo cando se dirixe ós galegos da emigración. Na súa longa resposta á adhesión do Centro Galego de La Habana á Asociación, deixa patentes asemade os estrictos límites e a total imprecisión dunha reivindicación rexionalista que se xustifica cunhas claves historicistas que poidan ser asumibles tamén polos tradicionalistas:

...y que los gallegos de allá como los de acá, quieren, ya que no el *home-rule* (enérgica frase en que resumió Irlanda sus anhelos nacionales) al menos que se nos devuelva siquiera aquella libertad provincial hasta ayer poseída, dejándonos gobernarnos y entender nosotros en nuestras cosas: *no fuera ni contra el Estado*, entiéndase esto bien, sino *á su lado y formando parte integrante de él*: que no en vano la bandera de Galicia ondeó bajo el cielo de Lepanto, y soldados gallegos, haciendo en 1813 los últimos disparos contra los franceses, obtuvieron en las alturas de San Marcial, aquella memorable victoria, que puso el sello á las ganadas por los españoles en la gloriosa guerra de la Independencia! [...] Basta con abrir nuestra historia y aprovechar sus lecciones. Ellas nos dicen lo que debemos querer y lo que debemos esperar. Ellas justifican y legitiman nuestros esfuerzos. Galicia es una nación y en otro tiempo fué un Estado y que después gozó por largo tiempo de una autonomía, restringida es cierto pero que le permitió conservar nuestra vida nacional, muerta en el presente siglo, á manos de una absurda y abominable centralización. [...] Pues bien, ¿acaso los regionalistas gallegos pedimos otra cosa que lo que ya hemos tenido, sin que por eso padeciese lo más mínimo la integridad del Estado? [...] Queremos vivir nuestra antigua vida y conservar las viejas instituciones, porque son nuestra carne y nuestra sangre, pues si hay algo en ellas que no se acomode á las exigencias del momento, algo que necesitemos poner en consonancia con las aspiraciones modernas, de nuestra alma gallega y del espíritu que anima nuestra sagrada tradición queremos sacar cuanto haya que amoldar las cosas del pasado á los actuales tiempos y sus ineludibles necesidades. Queremos conservar lo que nos es privativo y nos imprime carácter y señala como pueblo distinto. Queremos continuar nuestra historia provincial, interrumpida hace sesenta años [...] Queremos en fin que no sean ajenos los que resuelvan indiferentes con su voto, cuestiones vitales para nosotros pero que ellos desconocen.

Esta mensaxe, case exclusivamente fundamentadora, dificilmente podía contribuír a consolidar e desenvolver unha organización política que xa o tiña

moi difícil pola forza dos competidores e polas condicións xerais do país, nomeadamente as do sistema político. E de feito resultou politicamente inoperante. En cambio, tivo unha gran virtude a medio e longo prazo: fornecer uns sólidos alicerces ideolóxicos que garantisen o desenvolvemento ulterior do galeguismo político, cando as condicións se tornasen favorables. Velaí a grandeza do labor ideolóxico de Manuel Murguía.

NOTAS

- 1 Este artigo é unha reprodución a penas modificada das partes que dedico á obra de Murguía na miña obra *De provincia a nación. O galeguismo político (1840-1950)*, Vigo, Ed. Xerais (en prensa).
- 2 Sobre a vida, obra e actividades de Murguía vid., á parte dos demais artigos deste número, J.G. ACUÑA (1933), J.G. BERAMENDI (1998), F. BOUZA BREY (1933), R. CARBALLO CALERO (1975, 1977), A.R. CASTELAO (1945), C. DAVIES (1981), J.A. DURÁN (1974), F. FERNÁNDEZ DEL RIEGO (1955), A. FRAGUAS (1979), Mª C. GARCÍA PEREIRO (1978), A. LÓPEZ MORAIS (1965), R. MAIZ (1984), A. MATO (1981), V. RISCO (1934), J.L. VARELA (1953, 1958) e B. VARELA JÁCOME (1948, 1951)
- 3 Na reedición de 1901, Murguía engadirá unhas palabras moi ilustrativas da evolución do seu pensamento: “la Junta del Reino, cuya institución eminentemente provincial, mejor dicho, nacional, era de verdadera índole popular...” Hoxe sabemos que a Xunta do Reino, lonxe de ser de índole nacional-popular (algo por outra parte imposible no Antigo Réxime), era asemade instrumento de expresión da fidalguía e órgano de transmisión e execución das ordes do Rei no territorio de Galicia, nomeadamente en cuestións fiscais e militares.
- 4 Pecado de mocidade que eliminará sistemáticamente da segunda edición (1901) do primeiro tomo da súa *Historia de Galicia* substituindo “dialecto” por “idioma”.
- 5 Este é un dos textos nos que o Murguía ideólogo pon un pano nos ollos do Murguía historiador para ignorar feitos observados persoalmente pero contradictorios co discurso que lle interesa nese momento, pois o federalismo foi en Galicia tan vizoso e “levantisco” (recordémo-lo levantamento de Ferrol) coma en calquera outro lugar.
- 6 R. MAIZ (1984, pp. 244-247) concede grande importancia á influencia de Mancini (1851) sobre Murguía neste aspecto. Sen negar que tal influencia exista, xunto con moitas outras, creo que este autor esaxera o seu alcance e, sobre todo, as súas consecuencias sobre a natureza do concepto murguiano de nación, por basea-la súa análise, neste punto, exclusivamente nos textos do Murguía maduro e non ter debidamente en conta as ideas e influencias previas do Murguía xove.
- 7 Vid. 1889a, p.10. E na súa “Carta al Presidente del Centro Gallego de La Habana (*La Patria Gallega*, nº 3, 30-IV-1891, p.5) di: “Galicia es una nación que en otros tiempos fue un Estado y que después gozó por largo tiempo de su autonomía, restringida, es cierto, pero que le permitió conservar nuestra vida nacional, muerta en el presente siglo a manos de una absurda y abominable centralización”.
- 8 Máis adiante, no mesmo texto (pp. 39-49), insiste en que o galego se compón do celta e do suevo, manifesta o seu menosprezo polos “ínfimos” árabes e polo compoñente semita do Surde España, relaciona directamente a especificidade literaria e cultural galega co sangue celto-suevo e reitera a pureza racial dos actuais galegos.
- 9 “E posto que dades, com' é xusto, tanta importancia ô feito d'a raza e d'o medio ambiente, confesade que si o home vive n'a terra que lle compre, s'a raza ariana qu'aquí fixo asento *segueu no país*, o home d'estas terras é por enteiro europeo” (1891c).
- 10 “N'ó de fixo, qu'o gran poeta lusitano tivese lido as páxinas d'o noso trovador, sinon outra cousa superiore: a voz d'a sangre e o rincón ond'un foi nado. Obedecendo Camoens e Rodrigues de Padrón ôs sentimentos innatos n'o seu povo e n'a y-alma que Dios lles dera, non puderon escapar, â fatalidade d'a espresión” (1891c).
- 11 Por máis que Ramón MAIZ (1984, p. 264) se empeñe en negar isto que para min é unha evidencia que se desprende directamente da comparación completa do Discurso Preliminar e as Consideraciones Generales de 1865 cos escritos murguianos de 1882-1892.
- 12 ¡Qué diría o Pai Sarmiento desta interpretación que curiosamente convirte ós fidalgos en “genuinos representantes” da nación pero se omite que eran os maiores beneficiarios do traballo dos campesiños!

- 13 Mesmo concede a Castela certa capacidade rexionalista, pois “siente como provincia, la horfandad en que vive, la muerte que va ganando unas poblaciones, antes numerosas y ricas, sin gente hoy” (1889a, p.8).

BIBLIOGRAFÍA

- ACUÑA, José G. (1933), “Murguía poeta”, BRAG, XXI, pp. 173-179.
- BERAMENDI, Justo G. (1981), Vicente Risco no nacionalismo galego, Santiago, Ed. do Cerne, 2 vols.
- (1982), “La Galicia de Murguía”, in M. MURGUÍA, Galicia, Vigo, Ed. Xerais, pp. I-XLVIII.
 - (1998) *Manuel Murguía*, Santiago, Xunta de Galicia.
- BOUZA BREY, Fermín (1933), “O ideario político de Murguía”, *El Pueblo Gallego*, Vigo, 13 de marzo.
- CARBALLO CALERO, Ricardo (1975), *Historia da literatura galega*, Vigo, Ed. Galaxia.
 - (1977), “Murguía contra Valera”, *Grial*, nº 55, xaneiro-marzo.
- CASTELAO, Alfonso Rodríguez (1945), “1889. El regionalismo gallego de Murguía”, *Galeuzca*, Buenos Aires, nº 5, decembro, pp. 209-213.
- DAVIES, Catherine (1981), “Manuel Murguía, Rosalía de Castro y El Museo Universal”, *Cuadernos de Estudios Gallegos*, XXXII, nº 96-97, pp. 427-452.
- (1987), *Rosalía de Castro no seu tempo*, Vigo, Ed. Galaxia.
- DURÁN, José Antonio (1974), *Crónicas 1. Agitadores, poetas, caciques, bandoleros y reformadores en Galicia*, Madrid, Ed. Akal.
- FERNÁNDEZ DEL RIEGO, Francisco (1955) [“Cosme Barreiros”], “Don Manuel Murguía en la voz de su hija Gala”, *Galicia emigrante*, Buenos Aires, nº 16, decembro.
- FRAGUAS, Antonio (1979), *Manuel Murguía*, A Coruña, Banco del Noroeste.
- GARCÍA PEREIRA, M^a do Carme (1978), “Teoría da lingua galega en Murguía”, *Grial*, nº 61, xullo-setembro, pp. 363-366.
- LÓPEZ MORAIS, A. (1965), “Castelary el regionalismo gallego”, *La Estafeta Literaria*, Madrid, nº 320-321.
- MAIZ, Ramón (1984), *O Rexionalismo galego. Organización e ideoloxía. 1886-1907*, A Coruña, Ed. do Castro.
- MANCINI, Pasquale Stanislao (1851), *Sobre la nacionalidad*, Madrid, Ed. Tecnos, 1985.
- MATO DOMÍNGUEZ, Alfonso (1981), *Historiografía y nacionalismo. La construcción histórica de Galicia por los historiadores gallegos del siglo XIX y primer tercio del XX*, Tese de Licenciatura, Santiago, Facultade de Xeografía e Historia.
- MURGUÍA, Manuel Martínez (1856a), “Literatura. De las diversas causas que han influido de una manera desfavorable en el desarrollo de nuestra literatura provincial”, *La Iberia*, Madrid, 24-XII.
- (1858a), “Poesía gallega contemporánea”, *El Museo Universal*, Madrid, 30-I, p. 11; 28-II, p. 30; 30-III, p. 42.
 - (1859a), *La primera luz. Libro de lectura para uso de las escuelas de primeras letras de Galicia. Contiene veintisiete lecciones sobre geografía e historia de Galicia, y biografías de los más distinguidos hijos de este antiguo Reino*, Vigo, Imp. Juan Compañel. 2ª ed.: Lugo, Soto Freire, 1868.
 - (1859b), “Don José Puente y Brañas”, *Revista Galaica*, nº 2, 30-V-1874, pp. 10-11.
 - (1860a), “El último recuerdo”, *El Museo Universal*, 20-30-IX.
 - (1860b), “Esposición de Bellas Artes”, *Las Novedades*, Madrid, 10-XI e 2-XII.
 - (1861a), “La imprenta en Galicia”, *El Miño*, Vigo, nº 406, 9-III, p.2.
 - (1861b), “De la censura de novelas y de su inutilidad”, *Revista de la Crónica de Ambos Mundos*, Madrid, nº 9, 1-V.
 - (1861c), *De las guerras de Galicia en el siglo XV y de su verdadero carácter*, A Coruña.
 - (1862a), *Diccionario de Escritores Gallegos*, Vigo, Imp. Juan Compañel.
 - (1865a), *Historia de Galicia*. Primer Tomo. [Precedido do “Discurso Preliminar” e as “Consideraciones Generales”], Lugo, Imp. Soto Freire. 2ª ed. costeadada polo Centro Gallego de La Habana: A Coruña, Lib. de D. Eugenio Carré, 1901.
 - (1866a), *Historia de Galicia*. Segundo Tomo, Lugo, Soto Freire. 2ª ed. costeadada polo Centro Gallego de La Habana: A Coruña, Lib. de D. Eugenio Carré, 1905.

- (1879a), “Nuestro pensamiento”, *La Ilustración Gallega y Asturiana*, Madrid, nº 1, 10-I, pp. 1-2.
- (1879b), “Biografía de D. Saturnino Álvarez Bugallal”, *Ibidem*, nº 2, 20-I, pp. 13-14; nº 4, 10-II, pp. 37-39; nº 5, 20-II, pp. 49-50; nº 6, 28-II, pp. 61-62.
- (1879c), “Ferrocarril de Santiago a Coruña”, *Ibidem*, nº 3, 30-I, pp. 25-26.
- (1879d), “De actualidad”, *Ibidem*, nº 7, 10-III, pp. 73-74.
- (1879e), “¿Desaparecerán los dialectos?”, *Ibidem*, nº 21, 30-VII, pp. 251-252.
- (1880a), “La miseria en Galicia”, *Ibidem*, nº 14, 18-V, p. 177.
- (1881a), “Irlanda y Galicia”, *Ibidem*, nº 11, 18-V, pp. 123-124; nº 12, 28-V, pp. 134-135; nº 14, 18-VI, pp. 158-159.
- (1882a), *El Foro. Sus orígenes, su historia, sus condiciones*. Memoria premiada en el Certamen Literario celebrado en Pontevedra el 18 de agosto de 1882. Madrid, Lib. de Bailly Bailliere.
- (1884a), *El arte en Santiago durante el siglo XVIII*, Madrid, Est. Tip. de Fernando Fé.
- (1885a), “El 23 de abril de 1846. Recuerdos”, *La Voz de Galicia*, 4-IV.
- (1886a), *Los precursores*, A Coruña, Latorre y Martínez editores.
- (1886b), “¿Qué es nación?”, *La Región Gallega*, Santiago, nº 1, outubro, p.1.
- (1886c), “Galicia regionalista”. Discurso pronunciado en el Certamen Literario Musical organizado por O Galiciano en Pontevedra, 9-10 de agosto de 1886. *La España Regional*, Barcelona, II, pp. 69-81.
- (1886d), “Nuestro regionalismo”, *La Región Gallega*, 17-II.
- (1886e), “Carta abierta a Waldo A. Insua”, *El Regional* 17-V.
- (1888a), *Galicia. Sus monumentos y artes. Su literatura e historia*, Barcelona, Daniel Cortezo.
- (1888b), *Historia de Galicia*. Tercer Tomo, A Coruña, Lib. de D. Andrés Martínez Salazar.
- (1888c), “Los inquisidores de Santiago”, *Galicia. Revista Regional*, II, nº 5, maio, pp. 193-201.
- (1889a), *El regionalismo gallego. Ligeras observaciones por... al discurso leído por el señor D. Antonio Sánchez Moguel en su recepción en la Real Academia de la Historia, de Madrid, el 8 de diciembre de 1888*, La Habana, Imp. y Papelería La Universal de Ruiz y Hno. [Publicado también en Galicia. *Revista Regional*, III, nº 3, marzo 1889, pp. 151-164; nº 4, abril, pp. 233-254; nº 5, maio, pp. 257-272.
- (1890a), “Manifestación regionalista”, *La España Regional*, VIII.
- (1890b), “Trata de blancos”, *El Eco de Galicia*, 15-II.
- (1891a), “El Centro Gallego de La Habana”, *La Patria Gallega*, Santiago, nº 2, 15-IV, pp. 1-3.
- (1891b), “Orígenes y desarrollo del regionalismo en Galicia. Conferencia dada por D.... en la Lliga de Catalunya en mayo de 1890”, *Ibidem*, nº 6, 15-VI, pp. 1-4; nº 11, 1-XI, pp. 1-3; nº 2, 15-I-1892, pp. 1-4.
- (1891c), “Juegos Florales de Galicia celebrados por primera en la ciudad de Tuy el día 24 de junio de 1891. Discurso d'o presidente Don....”, *Ibidem*, nº 7-8, 15-VII, pp. 1-6.
- (1891d), “Parnell”, *Ibidem*, nº 10, 15-X, pp. 1-2.
- (1891e), *Historia de Galicia*. Tomo IV, A Coruña, Lib. de D. Eugenio Carré.
- (1892a), “Donde estábamos, estamos”, *La Patria Gallega*, nº 1, 1-I, pp.1-3.
- (1896a), “A Don Juan Valera”, *La Voz de Galicia*, 15-VIII.
- (1898a), *Don Diego Gelmiñez*, A Coruña, Lib. de E. Carré.
- (1899a), “El Regionalismo”, *Revista Gallega*, A Coruña, 26-II, p. 2; 5-III, p.2.
- (1900a), “Carta ao Dr da Revista Gallega”, *Ibidem*, 22-VII.
- (1904a), “Necesidad de la formación de un diccionario de la lengua gallega”, *La Temporada*, Mondariz, nº 16, 18-IX.
- (1905a), “Discurso en el solemne acto de coronación del Poeta gallego Curros Enríquez”, *Revista Gallega*, 11-II.
- (1907a), “Fraternidad Gallega. Lugo y La Coruña”, *ANT*, nº 1, 4-VIII, pp. 1-2.
- (1907b), “La región gallega”, *ANT*, nº 10, 12-X, pp. 1-2.
- (1907c), “Discurso inédito”, *Céltiga*, nº 80, 25-XI-1928, pp. 7-8.
- (1907d), “Galicia ante Solidaridad Gallega”, in LÓPEZ AYDILLO (1907a).

- (1913a), *Historia de Galicia*. Tomo V [incompleto e fóra de venda], A Coruña, Imp. Ferrer.
 - (1917a), “De la importante influencia que en su tiempo tuvo la obra literaria de Rosalía de Castro”, *La Temporada en Mondariz*, 22-VII.
 - (1919a), “Eduardo Pondal e a súa obra”, BRAG, nº 248-249, pp. 184-192.
- RISCO, Vicente [Martínez-Risco y Agüero] (1920a), “O sentimento da Terra na raza galega”, *Nós*, nº 1, 30-X, pp. 4-9.
- (1920b), “Galizia Céltiga. A Don Manuel Murguía respetosamente”, *Ibidem*, nº 3, 30-XII, pp. 5-14; nº 5, 24-VII-1921, pp. 6-12.
 - (1934), “Manuel Murguía”, *Arquivos do Seminario de Estudos Galegos*, Santiago, VI, pp. IX-XLVI.
- RODRÍGUEZ, Francisco (1988), *Análise sociolóxica da obra de Rosalía de Castro*, Vigo, ASPG.
- SARALEGUI y MEDINA, Leandro (1893), “La cuestión obrera en Galicia”, *Galicia. Revista Regional*, 2ª época, nº 8, pp. 450ss.
- VARELA, José Luis (1953), “Cartas a Murguía”, CEG, nº 25, pp. 279-294; nº 27, 1954, pp. 125-141; nº 28, pp. 293-307.
- (1958), *Poesía y restauración cultural en Galicia en el siglo XIX*, Madrid, Ed. Gredos.
- VARELA JÁCOME, Benito (1948), “Una carta inédita de Juan Manuel Pintos a Murguía”, *El Museo de Pontevedra*, V, pp. 185-186.
- (1951), “Emilia Pardo Bazán, Rosalía de Castro y Murguía”, CEG, nº 20, pp. 405-429